

HORVÁTH HAJNALKA

„...POSTÁN IZENTEM VALA NAGYSÁGODNAK”

Az információáramlás tényezői a XVII. század közepén

1. Az információáramlás keretei

1.0. Az információs forradalom kora és Magyarország — Problémafelvetés

„Nagyságodnak tegnap valamely levelet írtam volna, még nem értettem volt szegény Váradnak tőlünk való elesését” — írta Rhédey László Wesselényi Ferencnek, 1660. szeptember 4-én kelt levelében, noha Várad augusztus 27-én megadta magát.¹ A nádor levelét 1663. augusztus 14-én ismertették a Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlésén, melyben utasította a vármegyét, hogy „*sub poena decretali*” vonuljon Nyitrához július 31-re.² A példák sora hosszasan bővíthető, ugyanakkor ezek az események is szemléltetik a hazai XVII. századi információáramlásban megmutató zavarokat.

A kora újkort az információrobbanás, információs forradalom koraként szokás számon tartani,³ Behringer pedig egyenesen kora újkori kommunikációs forradalomról beszél.⁴ Az információáramlás új, hatékony eszközei jelentek meg a korszakban, a röplapok, a röpiratok, az újságok megjelenésének háttérében a könyvnyomtatás, a reformáció általánosan ismert szerepe mellett újabban lehetséges ösz-

1 Rhédei László Wesselényi Ferencnek. Huszt, 1660. 09.04. RhédLev. 112. p.

2 Pest-Pilis-Solt jkv., 1983. No. 849.

3 Szőnyi, 1984. 42. p., R. Várkonyi, 1999/1. 12. p., G. Etényi, 2003. 32. p., Briggs–Burke, 2004. 91. p., Z. Karvalics, 2004. 7. p., Begann, 2005: *Faulstich* 12–13. p.

4 A kommunikációs forradalmat általában hosszan elhúzódó, befejezetlen folyamatnak szokás tekinteni, melynek első szakasza a vasút, gőzhajó feltalálásához, második szakasza a távíró, rádió alkalmazásához, következő szakasza pedig az internet elterjedéséhez köthető. Briggs–Burke, 2004. 103. p., Begann, 2005: *Gersmann* 27–31. p. Behringer ezzel szemben fogalmazza meg azt, hogy már a kora újkorban lezajlik az első kommunikációs forradalom. Behringer, 2003. 9–18. p.

tökélt tényezőként felmerült a postaszolgálat létrejöttének hatása is.⁵ A hír, az információ birtoklása a kezdetektől fogva meghatározó jelentőséggel bírt, ugyanakkor a kora újkor az az időszak, amikor a „tudás hatalom” gondolat elterjedt,⁶ „a kora újkori Európában a tájékoztatás és jól tájékozottság külön tudomány, az érdekérvényesítés bonyolult eszköze”⁷ lett, adott döntés meghozatalához az adott helyzetre vonatkozó minél több, gyorsabb és pontosabb, megbízhatóbb információkra volt szükség,⁸ helyi, regionális és országos szinten bekövetkezett változások mérlegelése egyaránt kívánatosá vált. Nemcsak a nagyhatalmak, a politikai és gazdasági elit tagjai,⁹ hanem mind szélesebb társadalmi rétegek körében vált meghatározóvá ez a felismerés, új kommunikációs terek nyíltak meg, a hír árucikké vált, hírehség bontakozott ki Európa-szerte.¹⁰

R. Várkonyi Ágnes hívta fel a figyelmet arra, hogy „hír + az idő + a befogadó alkalmazkodása + válasza, ez a rövidebb-hosszabb folyamat teremti meg a tájékoztatás ↔ tájékozottság egységét, s együttesen alkotja az információt.”¹¹ Az idő, illetve annak kihasználása a kora újkori ember számára döntő jelentőséggel bírt. A középkorra jellemző, ciklikus, természeti alapú idő helyét fokozatosan vette át a modern korra jellemző időkezelés, a szakirodalomban a folyamat eredőjeként a kereskedelmi tevékenység mind szélesebb körűvé válása, a kapitalista munkafolyamat és a posta kialakulása egyaránt felmerült.¹² Az időfelfogás jelzőjeként egyfelől az órahasználat elterjedtségét, órásmesterek számát szokás vizsgálni, másfelől a dátumo-

5 A tényezőkről áttekintés: *Szőnyi*, 1984. 23–61. p.; A könyvnyomtatásról: *Briggs–Burke*, 2004. 11–15. p., 23–28. p., *Begann*, 2005: *Faulstich* 19–21. p., *Giesecke* 15–9. p., *Burkhardt* 23–27. p., *Schneider*, 2005. 63–78. p., *Szecső*, 1971. 89–91. p., *McLuhan*, 2001. 5–9. p., *Scholz*, 2005. 23–46. p.; A posta szerepéről: *Behringer*, 2003., *Behringer*, 2005. 39–55. p., *North*, 2005. 239–240. p. Az információtörténet történeti folyamatokban játszott jelentőségéről: *Novák*, 2003.

6 Bacont idézi *Barudia*, 1989. 67. p.

7 *R. Várkonyi*, 1999/1. 9. p.

8 Ennek jelzője lehet a fama információ, értelmes hír és a rumor, pletyka jelentéselkülönülés, továbbá a hírnév elkülönítése. *Bene*, 1999. 369–370. p.

9 Jelzésértékkel: Nagyhatalmak: *Briggs–Burke*, 2004. 29–31. p., *Ágoston*, 2005. 32–33. p., *Novák*, 2007. 29–30. p.; Magyar politikai elit: *Hiller*, 1992. 19–20. p., *Bene*, 1996. 390–394. p., *R. Várkonyi*, 1999/1. 21. p., *Várkonyi*, 2008. 147–162. p.; Gazdaság: *Karnehm*, 2005. 304–306. p., Városok: *H. Németh*, 1999. 17–27. p., *H. Németh*, 2004. 193. p., *Bán*, 1997. 117. p.

10 *Habermas*, 1993. 36–37. p., *Briggs–Burke*, 2004. 58. p., *Z. Karvalics*, 2003. 42. p., *G. Etényi*, 2003. 31. p., *Kommunikation*, 2005.

11 *R. Várkonyi*, 1999/1. 13. p.

12 Átfogóan: *Tóth*, 1994. 115–132. p., középkori idő: *Gurevics*, 1974., okok: *Le Goff*, 1982. 29–41. p., *Thompson*, 1990. 64–66. p., 93. p., *Behringer*, 2003. 665–666. p.

zás, az időregisztrálás gyakoriságát. Az előbbivel kapcsolatban nem hagyható figyelmen kívül az óra mint szimbólum, ugyanis nemcsak időmérő eszköz, hanem a cselekvésre ösztönzés és a mechanikus világkép kifejezője egyaránt lehetett.¹³ Utóbbival kapcsolatban pedig Heil figyelmeztetett arra, hogy az állandó utalgatás a levél dátumozására a levéltovábbítás esetlegességével is magyarázható.¹⁴ Magyar vonatkozásban R. Várkonyi állapította meg, hogy „szigorúan kezelik az időt, lelkiismeretesen, felelősséggel.”¹⁵ Ha elfogadjuk is, hogy hazánkat a korszakban különleges időérzékenység jellemezte, akkor is számot kell vetnünk azzal, hogy a kor embere hiába kapott meg nagyon rövid idő alatt egy levelet, melyre saját szándéka szerint, késlekedés nélkül válaszolt is, ahhoz hogy válaszelevelét elküldhesse, szüksége volt valamilyen „alkalmatosságra.”

Felvetődik a kérdés, hogy Magyarországon a korszak vonatkozásában helytálló-e kommunikációs forradalomról vagy információs forradalomról beszélni? Mely tényezők befolyásolhatják az információáramlást? A kérdésnek két aspektusát érdemes figyelembe venni: egyfelől számolnunk kell az adott korra jellemző nyilvánosság korlátozott voltával, az információ szándékolt elhallgatásával, a propagandával,¹⁶ másfelől pedig különféle objektív, külső tényezők hatásával, így az utak, az időjárás, az információtovábbítás technikai eszközének az információáramlásra gyakorolt hatásával. Tanulmányomban arra tettem kísérletet, hogy ez utóbbiak hatását megvizsgáljam, rámutatva arra, hogy mik azok a keretfeltételek, melyek között mozogva a közéleti, politikai és gazdasági szereplők a számukra mind fontosabbá váló információkhoz hozzájuthattak.

1.1. „...alkalmatlan útra nézve lehetetlen volt haladnom” – Az időjárás szerepéről

Az 1990-es évek elejétől fogva a történeti ökológia mint önálló tudományág egyre nagyobb teret követel magának, kiemelve a környezeti tényezők, éghajlat, természeti viszonyok hatását a történelem alakulására.¹⁷ Jelen vizsgálat ezek közül elsőként az éghajlat szerepére hívja fel a figyelmet. A történeti klimatológia nap-

13 R. Várkonyi, 1987. 159–160. p., Csukovits, 1992., Tóth, 1994. 121. p.

14 R. Várkonyi, 1992. 323. p., Heil, 2005. 263–264. p.

15 R. Várkonyi, 1992. 323. p.

16 Habermas, 1993. 51–80. p., Angelusz, 1985. 7–73. p., R. Várkonyi, 1988., Lukács, 1995., Bene, 1999. 67–92. p., Barbarics, 2000., 2004., G. Etényi, 2003. 19–31. p.

17 R. Várkonyi, 1993. 7–23. p., R. Várkonyi, 1999/2. A történelmi folyamatok meghatározásában a természeti környezetnek tulajdonított szerep modelljeiről: Rácz, 1993. 67–68. p.

jainkban a Climhist forráselemző módszert alkalmazza, a történeti forrásokból kritikai vizsgálattal nyert adatokat, azok tér- és időbeni rendezését követően számszerűsíti, statisztikai adatsorokká alakítja, ily módon mutatva rá a jellemző trendekre.¹⁸ Arra törekszik, hogy a természeti környezet így rekonstruált állapota révén a gazdaság és a társadalom életében végbemenő hatásmechanizmusra irányítsa a figyelmet.¹⁹

Az 1550-es évektől kezdődő lehülés a XVI/XVII. század fordulóján volt a legnagyobb mértékű, majd a XVII. század közepét rendkívül változékony időjárás jellemezte, melyet a század végén ismét lehülés követett. A század közepének téli hőmérsékletviszonyait vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az 1640-es években a telek egyre hűvösebbek lettek, enyhülés 1665-től mutatkozott. A nyarak kevésbé mutatnak egységes képet, az 1640-es években az átlagosnál hűvösebb és melegebb időszak egyaránt előfordult, az 1650-es évek közepén tapasztalható, az átlagosnál jóval melegebb nyarat a 1660-as években hűvösebb nyarak követték.²⁰ A csapadék mennyiségének vonatkozásában a Climhist módszerrel nyert adatok azt mutatják, hogy az 1670-es években az 1640-es évekhez képest több mint háromszor annyi csapadék esett.²¹

Az éghajlati tényezők információáramlásban játszott szerepét mutatják nemcsak a naplókban fellelhető időjárásra tett megjegyzések, (pl. „*egész éjszaka sem szűnt az eső, s így valóban megnehezedett az utunk,*”²² „*...jóval ebéd után mingyárt szapora eső tanált lenni és igen bajos s nehéz utunk az Priszlopon által*”²³), hanem ennek törvényszintű rögzítése is, az erdélyi 1634-es postarendtartás száraz időben 1 mfd megtételéhez 1,5, míg sáros időben 2,5 órát engedélyezett.²⁴ „*Acht ich kein Wind, Wetter noch Regn, / Weiln an diesn Sachen viel glegen*” — olvasható egy frankfurti postaplakáton.²⁵ A posta éghajlati tényezők szerepét negligáló hatásához az alábbi elemzések adalékul szolgálhatnak.

18 Pfister–Schüle, 1992. Hazai viszonyokra adaptálása a kora újkor vonatkozásában: *Rác*, 1995., *Rác*, 2001. Rác adatainak forrása: Időjárási, 1962.

19 *Brázdil*, 2003. 215–216. p., *Rác*, 1995. 499–506. p., Ennek gyakorlati alkalmazása a korszak magyar viszonyaira: *Zimányi*, 1994. 7–17. p., *R. Várkonyi*, 2001.

20 *Rác*, 1993. 78. p., *Rác*, 2000. 285–304. p., *Rác*, 2001. 207–258. p., *Rác*, 2003. 229–245. p.

21 *Rác*, 1995. 498. 3. ábra.

22 *KeczNap*. 1664. 10. 09. 175.

23 *KeczNap*. 1664. 11. 02. 178.

24 Postarendtartás, 1634. 264. p., *Henye*, 1926. 41. p.

25 *Flugblätter*, 1987. IV. köt. No. 296. 401. p.

1.2. „nincs nehezebb és nagyobb postaút, mint Fatra által” — A táj szerepéről

A telegráf feltalálása előtt az információközvetítés minden formája a térben való fizikai mozgáshoz kapcsolódott, az információ továbbítása csak az úthálózat révén volt lehetséges.²⁶ A „táj olyan érzékeinkkel felfogható földfelszíni jelenség, amely a természet, a különböző technikák és emberi kultúrák ötvöződésének eredménye,²⁷ vagyis a térérzékelés mellett a domborzati viszonyokra és az épített környezetre egyaránt érdemes figyelmet fordítani. A kora újkor folyamán a térérzékelésben módosulás történt, a tér nemcsak kitágult, de rendezetté, átláthatóvá, időben mérhető, sőt már pénzben is kifejezhetővé vált.²⁸ Abraham Ortelius Theatrumának lapjain a föld belátható, körbejárható, egyszerre nyíltak meg térbeli és időbeli kapuk;²⁹ ezt érzékeltették a mérföldjelzők a tér léptékekre szabott megjelenítésével és a postaplakátok ennek időben kalkulálható feltüntetésével,³⁰ de a változást jelezték a korszak útikönyvei, útleírásai,³¹ vagy az a tény, hogy Nádasdy Ferenc pénzt és energiát fordított arra, hogy Magyarországról térkép jelenjen meg Európában.³²

Az adott domborzati viszonyok jelentőségét példázza, hogy a Velence–Brenner-hágó–Innsbruck, magas hegyek között vezető postavonal esetén a hasonló távolságú postaútvonalaknál hosszabb menetidővel és magasabb szállítási díjjal kalkulált a postamester,³³ valamint idézhető a rózsahegyi postamester késedelmének megokolása, miszerint „nincs nehezebb és nagyobb postaút, mint Fatra által, Szentmiklósnál elég nagy és súlyos útja vagyon.”³⁴

A korszakban a szárazföldi utak minőségét a burkolat hiánya miatt a talaj típusa, az időjárás viszonyok erősen befolyásolták.³⁵ Az utak állapotának javításra ösztö-

26 Briggs–Burke, 2004. 28–29. p., Z. Karvalics, 2007. 10. p.

27 Jean-Robert Pitte-t idézi Musset, 2002. 46. p.

28 Behringer, 2003. 437–549. p., 660–661. p.

29 Besse, 2002.

30 Mérföldjelző: Augsburg: Flugblätter, 1989. III. köt. No. 240. 469. p., Nürnberg: Flugblätter, 1989. III. köt. No. 239. 467. p. Az augsburgi mérföldjelzőn Európára, míg a nürnbergin az akkor ismert négy kontinens allegorikus ábrázolásával már az egész világra nyílik kilátás. Postaplakát: Flugblätter, 1987. IV. köt. No. 296. 401. p. (1621), Behringer, 2003. 203. p., Abb. 8. (1623), Kremer, 2005. 184. p. Abb. 25. (1626), 348. p. Abb. 36. (1634).

31 Behringer, 2003. 111–121. p., 437–438. p.

32 Méghozzá nemcsak földrajzilag pontosabb – a Tihanyi-félsziget helyét módosította –, hanem az aktuálpolitikai helyzetnek is megfelelő. Hrenkó–Papp–Váry, 1990. 72–73. p.

33 Giró–Szász, 1999. 246–247. p., Kremer, 2005. 36–38. p.

34 Munkás, 1911. 94. p.

35 Hanzély, 1960. 27. p., Szende, 2007. 49. p.

kéző tényezőjeként a kereskedelmi érdekek fontos szerepet kaptak.³⁶ „Az ispánok és alispánok kötelességévé leszen minden megyében azon utak törvényes mértékű kiszélesítése, amelyeken a kereskedők barmaikkal járnak kelnek” – rendelkezett 1597:XL. tc.³⁷ Emlékezetünkbe idézve a kereskedőknek a középkorban a híráramlásban betöltött fontos szerepét, nem meglepő az az állítás, miszerint „az információ áramlása követte a kereskedelem áramlását.”³⁸

Az 1602:XV. tc. szerint „az utak és hidak kellő módon való javításának eszközlése úgy a hadjáratra, mint a postajáratra mindenek felett szükséges.”³⁹ Korszakunkban a hadi igényeknek való megfelelés kiemelt szerepet játszott, erről tanúskodnak a vármegyei közgyűlések által elrendelt útjavítások, így például a Zala megyei közgyűlés 1644. július 11-én úgy rendelkezett, hogy szélesítsék ki a pölöskei végvár előtti utat, majd 1647. november 9-én és 1649. január 11-én ugyanezen út hosszabbításáról döntött.⁴⁰ Az említett 1602-es törvény az utak fejlesztésének egy harmadik fontos tényezőjére, a postaszolgáltatásra is ráirányítja a figyelmet. A postajáratok kialakulása ösztönzően hatott az infrastruktúra fejlesztésére: egyfelől a postaútvonalak csomópontjában máig meghatározó jellegű városok tűntek fel,⁴¹ másfelől pedig a rögzített útvonalak elősegítették a célirányos fejlesztést, ennek hatása már a XVI. században megmutatkozott, de legjelentősebben a XVIII. század folyamán érezte hatását.⁴² Az infrastruktúra fejlesztése érdekében hozott döntések végrehajtása azonban nem volt problémamentes, erről tanúskodik, hogy a közgyűléseken többször ismételten elrendelték az útjavításokat, s büntetést is helyeztek kilátásba,⁴³ sőt szabtak ki útjavítást büntetésként is közgyűlési távolmaradás miatt.⁴⁴

Az augsburgi mérföldjelző a szárazföldi utakat ajánlotta a közlekedéshez, „*excepto aqautico, quod peregrinantes Lyco et Danubio in Austriam et Hungariam, urgente necessitate consueverunt.*”⁴⁵ Cselebi is használta a dunai vízi utat magyarországi utazásai során, a korszakban a vízi utak szerepe jelentős lehetett.

36 Hanzély, 1960. 26. p., Gecsényi, 2008. 276. p.

37 Regős, 1999. 29. p.

38 Z. Karvalics, 1996. 12. p., Briggs–Burke, 2004. 28. p.

39 Regős, 1999. 29. p.

40 Zala jkv., 1996. II. köt. No. 1477., 1555.

41 Behringer, 2003. 96. p., 177. p., Kremer, 2005. 28–38. p.

42 Vásárhelyi, 1959. 427–429. p., Hanzély, 1960. 28. p., Regős, 1999. 29. p., Behringer, 2003. 513–523. p.

43 Zala jkv., 1989. I. köt. No. 682., 714., 737.; Vas jkv., 1992. No.1473.,1534.

44 Zala jkv., 1996. II. köt. No. 982.

45 Flugblätter, 1989. III. köt. No. 240. 469. p.

tett hazánkban.⁴⁶ A magyarországi források ugyanakkor gyakran beszélnek a vizek, a folyók okozta nehézségekről, Keczer Ambrus naplójában olvashatjuk, hogy indulás előtt „*Beniczky Farkast előreküldvén, az ki által az vizeket láttata gróf uram, mehet-é által az vízen,*”⁴⁷ felidézve a csapadékindex XVII. század közepi meredek emelkedését, valószínűsíthetjük, hogy a vizsgált időszakban komoly közlekedési nehézséget jelenthetett a nagy mennyiségű lezúduló csapadék. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az ún. „fokos gazdálkodással” igyekeztek elérni, hogy az árvizek okozta károkat csökkenteni tudják,⁴⁸ 1647:CXXIX. tc. a Mura és a Rába szabályozásával foglalkozott, míg az 1655:LXXXI. tc. általában szólított fel az árvizek elleni hatékony védelemre.⁴⁹

1.3. Futárszolgálat és posta — A technikai eszközökről

A postakürtös lovas számos XVII. századi metszeten látható, közülük az egyik leghíresebb a háborús pusztulást maga mögött hagyó, a vesztfáliai béke hírért Bécs, Stockholm és Párizs felé vivő lovas, akit már a kereskedők a házak kapujában várnak, s akit az égből Merkúr és Fama kísér.⁵⁰ A gyorsaság, a megbízhatóság és a gazdaságosság hármasszavával szerveződő posta a korszakban mind nagyobb teret hódított a hírek továbbításának középkori formája, a futárintézmények rendszere mellett.⁵¹ A két hírtovábbítási rendszer három fő szempont szerint vehető össze: a működési stabilitás, a finanszírozás és a célközönség tekintetében. A futárszolgálat ad hoc jelleggel, az aktuálisan felmerülő ügyszökhöz igazodva működött; a futárt lóval, élelemmel, szállással az útba eső község látta el — királyi megbízás esetén közteherként —; a futárok csak az uralkodó üzeneteit továbbították, ilyen módon a társadalom tagjai vagy kereskedők, zárandokok segítségével küldhettek levelet, vagy

46 Cselebi, 1985. 292. p., 326–327. p. A kor vízi közlekedését részletesen tárgyalja: *Takáts*, 1900.

47 Keczer Nap. 1664. 02. 24. 143. p. További adatok: Időjárás, 1962. 179–200. p.

48 R. Várkonyi, 1990. 89. p., *Deák*, 2002. 146–150. p. Sőt a saját javukra is igyekeztek fordítani a török elleni védelmi rendszer kiépítésénél. R. Várkonyi, 2001. 46–50. p.

49 MTvtár., 1900. 505, 643. p.

50 Behringer, 2003. Címlap, Flugblätter, 1989. IV. köt. No. 254. 336–339. p., Egyéb: Flugblätter, 1980. II. köt. No. 186., 188., 278., 280., 281., 330., 385.

51 Dallmeier, 1982. 589–595. p.

pedig saját futárokat alkalmaztak (ebben az esetben ugyanazon lovas még lovat sem tudott váltani).⁵²

A posta „fetalálójának” Franz von Taxis-t szokás tekinteni, aki 1490-ben indította meg az első postajáratot.⁵³ Technikai újítása az volt, hogy postaállomásokat állíttatott fel rendszeres távolságokon belül, ily módon lehetővé téve azt, hogy ló és a lovasa is pihenten, éjjel-nappal folytathassa útját. A postaállomások ideálisnak tekinthető — sebességveszteség és a ló károsodása nélküli — távolsága 15 km, ez a XV/XVI. század fordulóján még átlagosan 33 km volt, majd a XVII. század első felére a jól működő útvonalakon a Taxis családnak sikerült elérni az ideális távolságot.⁵⁴ A posta rögzített útvonalon, meghatározott időben haladt, ahogy erről a mérőföldjelzők, a postaplakátok tudósították az utazni vágyókat,⁵⁵ így mindenki számára kiszámíthatóvá, tervezhetővé vált az utazás. A rendszeres (*ordinari*) járatok mellett volt lehetőség sürgős (*cito*) levél feladására, szükség esetén azonnali postalegény útra bocsátására.⁵⁶ Az egyes postaállomások fenntartása a postamesterek kezébe került, bevételeik között állami fizetés mellett saját tevékenységükből származó bevételek szerepeltek. Előre rögzített tarifákkal dolgoztak, melyek a csomag, a levél súlyától, a távolságtól függően alakultak, az árakat hirdető plakátok pedig egyúttal reklámként is szolgálhattak.⁵⁷ Kezdetben a posta működtetésének feltétele volt az állami finanszírozás, fontosak voltak bankházaktól származó kölcsönök; a postaállomások a XVII. századra váltak képessé az önfinanszírozásra, sőt jövedelmezőkké lettek, az állandó pénzhiánnyal küszködő kora újkori állam ekkor már csak a postamonopóliumok révén támogatta őket, vagyis azzal, hogy megteremtette a lehetőségét a privát konkurencia nélkül való működésnek.⁵⁸ A postaszolgálat továbbra is megőrizte a királyi, hivatali levelek továbbításának elsőbbségét, de már Franz von Taxis 1505-ben kötött első postaszervízű engedélyezte a magánlevelek szállítását is a Német-római Birodalom területén, az 1520-as

52 *Munkás*, 1911. 11. p., *Hennyey*, 1926. 2–3. p., *Dallmeier*, 1982. 589. p., *Behringer*, 2003. 56–57. p.

53 Vö. Gutenberg-galaxis helyett Taxis-galaxis felvetése. *Behringer*, 2003. 19. p.

54 Augsburg–Brüsszel 1562-re, Trient–Innsbruck–Augsburg–Rheinhausen útvonalon 1628-re alakul ki az optimális távolság: *Winkelbauer*, 2003. 331. p., *Behringer*, 2003. 90–92. p.

55 *Behringer*, 2003. 201–203., *Kremer*, 2005. 182–195. p.

56 *Behringer*, 2003. 61., 146. p.

57 Birghden 1618. évi elszámolása alapján: *Kremer*, 2005. 160–165., 187–189. p.; *Behringer*, 2003. 84–85. p., 203. p.

58 *Dallmeier*, 1982. 590. p., *Behringer*, 2003. 245–247. p., 557–558. p. Jelzésértékű vagyoni gyarapodások: Thurn-Taxis: *Behringer*, 2003. 580–583. p., *Kremer*, 2005. 421–423. p.

évek végére már egyértelmű ennek gyakorlati alkalmazása.⁵⁹ Az 1510-es évektől megkezdődött a személyszállítás bevonása a postaügyekbe, de ez európai viszonylatban is csak a XVIII. században vált igazán jelentőssé.⁶⁰

Z. Karvalics–Kis az információáramlás sebességét a XIX. század közepéig változatlan nagyságúnak véli,⁶¹ Braudel szerint, bár gyorsult ugyan a kora újkorban az információtovábbítás sebessége, de a legnagyobb gondot szerinte a korszakban továbbra is annak bizonytalan, esetleges volta adta.⁶² Behringer a középkorra jellemző 1,25–2,5 km/h-s levéltovábbítási sebesség helyett a kora újkorban 5–7,5 km/h-s sebességet, vagyis háromszoros gyorsulást regisztrál, s rámutatott arra is, hogy a gyorsulásnak ez az üteme meghaladta még a vasút alkalmazása révén elért sebességváltozást is, s így szerinte a „történelem felgyorsulása” itt vette kezdetét.⁶³ Behringer állítását nemcsak a postarendeletek, mérföldtáblák — esetleg pusztán elérni kívánt — adatai alapján fogalmazta meg, hanem a de facto állapotot rögzítő postacédulákkal is igazolta.⁶⁴ A posta széles körű hatását több területre vonatkoztatva fejtette ki: ez a gyors és hatékony információáramlás teremtette meg Behringer szerint a három nagy polgári forradalom (angol, francia, amerikai), valamint az ipari, a tudományos forradalom lehetőségét. A mentalitástörténetben bekövetkező alapvető változásokat is a posta hatásának tulajdonítja: az időérzékelésben a modern, percre pontos időfelfogás elterjedését, a térérzékelésben pedig a korábban kaotikusnak tekintett tér mérhetővé, pénzzé és idővé átszámíthatóvá alakulását, továbbá szerinte a postahálózat kiépítése egy kommunikációs-specifikus szektor kialakulását eredményezte, mely a század folyamán összekapcsolódott a professzionalizációval és a bürokratizációval is, valamint hozzájárult a nyomtatott újságok elterjedéséhez is.⁶⁵

A rendszer kiépülésének, fejlődésének okait kutatva több tényező együttes hatásával számolhatunk. Háttérként a korban jelentkező általános hírérség szolgált, a fejlődésre ösztökélően hathatott a gazdasági és kulturális elit — kiemelten a Fugger-, Welser-bankház, az antwerpeni tőzsde — érdeklődése, kezdeti fázisban

59 Ezt a Taxis család más tagja, Gabriel von Taxis magára is érvényesnek tekintette, noha ő a tirolai vonalon a kamara kifejezett utasítása ellenére szállított leveleket. *Winkelbauer*, 2003. 330. p.

60 *Behringer*, 2003. 70. p., 437–473. p.

61 *Z. Karvalics*, 2004. 7. p.

62 *Braudel*, 1996. 403. p.

63 *Behringer*, 2003. 63. p., *Behringer*, 2005. 44. p., 49. p.

64 *Behringer*, 2003. 45–47. p.

65 *Behringer*, 2003. 47–49. p., 102–108. p., 672–677. p. Az újságokról: *Blühm*, 1977. 58–61. p., *G. Etényi*, 2003. 34. p.

rAADásul anyagi támogatása is.⁶⁶ Szerepet tulajdoníthatunk az egyes postamesterek személyi aspirációinak, képességeinek, közülük különösen a már említett Franz von Taxis mellett Sigmund von Birghden jelentősége emelhető ki.⁶⁷ Az aktuálpolitikai kihívásoknak való megfelelés is döntő jelentőségű lehetett: a harmincéves háború kezdeti szakaszában postaútvonalakat kellett áthelyezni, gyengülő teljesítményt mutatott a posta, a harmincéves háborút lezáró béketárgyalások megkötésében azonban a gyors és megbízható információt szállító posta szerepe már vitathatatlan.⁶⁸ Az állami központosított intézményrendszer kialakulásának befolyása is jelentős.⁶⁹

A postahálózat elfogadtatása nem volt problémamentes Európában; a Német-római Birodalomban való XV. századi megjelenése után széles körűvé válása a XVII. század első felében következett be, előbb a városok szembenállásával kellett megküzdeni, majd pedig a birodalmi posta és a tartományi posta között bontakozott ki ellentét.⁷⁰ A birodalmi postával szembeni ellenérzések a fő motiválója a levelek ellenőrzése miatti — nem alaptalan — félelem lehetett, a kémtevékenység megléte különösen háborús időkben — harmincéves háború, franciák elleni háború — igazolható.⁷¹ A futár előnyben részesítésénél számolhatunk a megbízhatóság, a személyi felelősség szerepével, ugyanakkor érdemes figyelembe venni, hogy a kora újkor — ahogy Schwerhoff fogalmazott — egyfajta kísérleti labor, ahol régi és új média viszonya egymás mellett figyelhető meg, az írásbeliség szerepe fokozatosan megnövekedett a szóbeliségre épülő kultúra, társadalom mellett, de a korszak lényegiségéhez tartozónak kell tekintenünk a szóbeli megnyilatkozásokat.⁷²

A három részre szakadt Magyarország egyes részein az információtovábbítás rendszere eltérő képet mutatott. A török hódoltság területén valószínűleg a szan-

66 *Behringer*, 2003. 67. p., 78. p., 100–101. p.

67 Birghden megerősítette a városi futárszolgálattal szemben a posta szerepét, majd új postaútvonalak létesítésével Frankfurtot a birodalmi információáramlás központjává tette. *Behringer*, 2003. 193–207. p., 551–559. p., *Kremer*, 2005. 43–457. p.

68 *Dallmeier*, 1989. 79–82. p., *Behringer*, 2003. 203–216. p., *Kremer*, 2005. 167–170. p. *Behringer* ráadásul a 30 éves háborúval kapcsolatban kiemeli, hogy ehhez köthető a rendszer európai elterjedése is. Hasonló folyamat a holland felkelés ideje: *Kremer*, 205. 7–8. p.

69 *Dallmeier*, 1982. 590. p.

70 Városok: *Behringer*, 2003. 127–207. p., *Kremer*, 2005. 7–13. p., 67–109. p.; tartományi posta: *Dallmeier*, 1989. 80–84. p., *Behringer*, 2003. 216–279. p., *Winkelbauer*, 2003. 336–337. p. A futárszolgálat és posta közötti váltás svéd példája: *Barudia*, 1989. 67–76. p., az európai helyzetről átfogóan: *Behringer*, 2003. 206–209. p.

71 *Dallmeier*, 1982. 590–592. p., *Winkelbauer*, 2003. 335. p.

72 *Faulstich*, 1998. 13–32. p., *Briggs–Burke*, 2004. 32–34. p., *Begann*, 2005: *Faulstich* 19–21. p., *Scherhoff*, 2005. 139. p.

dzsákszék helyeken működhetettek postaállomások, melyek eltartása a környékbéli köteleessége volt, ezek azonban az optimálisnál távolabb estek egymástól, ugyanakkor a helyiek leveleinek a szállítását ún. török rab posta – olyan személyek, akiket a török elfogott, miközben váltságdíjukat összegyűjtöttek, leveleket is vittek magukkal —, valamint a mészáros, kereskedő posta biztosította.⁷³ Az Erdélyi Fejedelemségben megmaradt a Mohács előtt intézményrendszer,⁷⁴ csak a fejedelem, illetve esetenként országos szerv *salvus conductus*-szal rendelkező futárát voltak kötelesek a városok közteherként ellátni, ugyanakkor az országgyűléseken állandóan visszatérő panasz, hogy egyéb utazók is ellátást követelnek a városoktól,⁷⁵ jelezvén, hogy az igény egy szélesebb körű rendszerre megvolt Erdélyben. A törvényekben rögzített városok mint ellátóhelyek megállapítása a rögzített útvonalak kialakulásának irányába hatott.⁷⁶

A Habsburgok által kormányzott területen az első postaútvonalat 1490-ben I. Miksa állította, elsődlegesen katonai célok miatt, a hadiposta azonban 1526 után sem szűnt meg, hanem kormányzati, közérdekű célok érdekében továbbra is fennmaradt. A postamesteri tisztséget gyakorlatilag örökletesen a Paar család tagjai töltötték be a XVI. században, a posta költségeit pedig a Magyar és a Szepesi Kamara mellett a stájer, az alsó-ausztriai rendek és az Udvari Kamara képviselte. Az 1622:XXIV. tc. értelmében csak magyar postamester volt alkalmazható a továbbiakban, a kiadásokat pedig a Magyar és a Szepesi Kamara viselte a későbbiekben, gondot jelentett azonban, hogy a Paar-ok hűbérként bírták a Habsburgok uralta tartományokban a postamesteri címeket, így az egységes vezetés hiánya miatt a XVII. század első fele a visszaesés időszaka volt.⁷⁷ A futárszolgálat továbbra is fennmaradt, a postajáratok — R. Várkonyi Ágnes szerint — valamelyest tehermentesítették, de nem helyettesíthették azt.⁷⁸ A főúri udvarok önálló kommunikációs rendszert működtettek, a familiárisok fontos szerepet kaptak az információ-továbbításban, fontosabb leveleket, üzeneteket küldött velük az uruk.⁷⁹ A városok futárszolgálatra építő hírtovábbító rendszerének jó határfoka nemcsak a felső-ma-

73 *Kamodý*, 1985., *Kamodý*, 1999. 65–81. p.

74 *Hennyey*, 1926. 34–42. p., *Trócsányi*, 1980. 250–253. p.

75 Vizsgált korszakban: EOE., 1886. 52. p., 180. p., EOE., 1887. 13. p., 124–125. p., 220–221. p., 253–254. p., 255. p., 289. p., 371. p.

76 *Hennyey*, 1926. 41. p.

77 *Munkás*, 1911., *Hennyey*, 1926. 34–119. p., *Ember*, 1946. 372–379. p., *Kamodý*, 1985. 65–89. p., *Kamodý*, 1999., *Kenyeres*, 1999., *Pálffy*, 1999.

78 *R. Várkonyi*, 1999/1. 12. p.

79 *Koltai*, 1999. VIII., *Koltai*, 2001. 15–17. p. *Batthyány: Varga*, 1981. 94–95. p., 129–130. p., *Koltai*, 2001. 117. p., *Esterházy: Koltai*, 2001. 87–88. p., *Hiller*, 1992. 45. p.

gyarországi városok vonatkozásában, hanem a szabad királyi városokra vonatkozóan is megállapítható, sőt Miskolc példája is alátámasztja a futárszolgálat hatékonyságát.⁸⁰

2. Elemzés

2.0. Munkamódszer

A vizsgálat forrásául két forráscsoportot használtam, naplókat és leveleket. Európában ekkoriban már a hírhez jutás térben és időben leghatékonyabb formájának az újság számított, ugyanakkor a hírpia kialakításában, a véleményformálásban a levelezés továbbra is kiemelt szerepet játszott.⁸¹ Hazánkban a korszakban még nem jelent meg újság, így az aktuális hírek továbbításának legfőbb eszköze a levél lehetett. A naplók forrásként való felhasználásának háttérben a korábbiakban már említett szóbeliség szempontja állt, az információáramlás informális csatornái között mindenféleképpen számolnunk kell a személyes találkozások révén átadott információval. Jelen vizsgálatnak nem célja az így továbbított hírek, álhírek, pletykák vizsgálata, ugyanakkor a naplók kis léptékű adatai mutatják azt, hogy adott utazó pontosan milyen útvonalon haladt, milyen időközönként pihent meg.⁸² Ennek megfelelően az elemzett naplók kiválasztásánál azt tartottam szem előtt, hogy minél aprólékosabban rögzítsék a haladási útvonalat, valamint hogy a vizsgált időszak és terület úgy váljék lefedhetővé, hogy szerepeljen a megjelölt időintervallumokat és az elkülönített terület egységeket átlépő utazó is a forrásanyagban.⁸³ A levelek kiválasztásánál ezen túl szerepet kapott, hogy eltérő társadalmi státuszú

⁸⁰ Németh, 1999. 17–27. p., H. Németh, 2004. 193–211. p., Bán, 1997. 116–117. p.

⁸¹ A levelek gazdasági, politikai életben betöltött sokféle funkcióját vette száma: *Faulstich*, 1998. 48–68. p. Sőt újabban Maulshaugen fejtette ki, hogy az aktuális hírek továbbításában — az újságokkal szemben — továbbra is a leveleké az elsősorú szerep. *Maulshaugen*, 2005. 413., 421–424. p.

⁸² *Witthöft*, 1982. 203–205. p., *Behringer*, 2003. 25. p.

⁸³ A kiválasztott naplók: ApNap., BatNap., KeczNap., NemNap., RákNap., RhédNap. *Apafi Mihály* (1632–1690) erdélyi fejedelem (1660–1690); *Batthyány (II.) Ádám* (1610–1659) 1633–1659 Kanizsával szembeni végvidéki és dunántúli kerületi főkapitány; *Hidvégi Nemes János* (1630–1688), Rákóczi Zsigmond udvarában szolgált, majd II. Rákóczi György diplomatája lett, 1678 után az erdélyi fejedelmi tanács tagja; *Keczer Ambrus* (1620–1671) Thököly István familiárisa, gazdasági intézője, az 1660-as években aktivizálódó közmemesi szervezkedés egyik központi alakja; *Rákóczi László* (1633–1664), Sáros vármegye főispánja, 1658-tól királyi kamarás; *Rhédei László* (1636–1663), Rhédei Ferenc erdélyi fejedelem (1657–1658)

egyének is szerepeljenek a forrásanyagban, illetve, hogy biztosított legyen a futár-szolgálat és a posta használata is.⁸⁴ Az utazásokból nyerhető sebességadatokkal rekonstruálható az éghajlati, környezeti és technikai eszköz hatásának a szerepe, a vizsgálat második lépcsőfokaként pedig sor került ezen adatok összevetésére a levelezési anyagban megmutatókozó hatásmechanizmussal.

Az információtörténeti megközelítés a hírek minőségének, mennyiségének, hitelenségének szempontját tartja szem előtt,⁸⁵ míg a kommunikációtörténeti megközelítés a hírhez jutás közösségi módjaival, a résztvevők eszköztárával, a gyorsasággal és a hatékonysággal foglalkozik. A vizsgálatban elsősorban a kommunikációtörténeti irányultság érvényesül,⁸⁶ annak irányzatai közül is a technológiai szemléletmód — vagyis az, hogy az egyes korszakban uralkodó médium miként befolyásolja a kommunikációs rendszert —, ennek tanulságainak a felhasználásával, de komplexitásra törekedve igyekeztem vizsgálni a vázolt témát. A vizsgálatban különféle sebességadatok átlagainak alakulásával dolgoztam, úgy vélem, hogy a mennyiségi adatok nyomán megmutatókozó tendenciák segítséget nyújthat-

fia, 1661-től Háromszék főkapitánya. Továbbá Zrínyi Miklós levelében rögzített haladási útvonalát is ide soroltam. ZrínLev. 2003. 593. A felhasznált források jegyzékét közlöm a dolgozat végén, táblázat formájában feldolgozott változata. Horváth, 2009. 90–109. p. Példaként:

Időpont	Indulás	Ebéd	Vacsora	Össz. út km	Sebesség			Hivatkozás
					De	Du	Napi	
					km/h			
1657.01.8.	Misztótfalu	Szinyér- várallya	Remete	16	4,1	7,1	4,6	RhédNap.228. p.
1657.05.01.		Győr	Szil			6,7	6,7	BatNap. 55. p.
1657.10.04.	Olcsvaapáti –Aranyosi rév	Tizsaszalka	Kászony	24	2,7	2,4	2,0	RákNap. 318. p.
1658.12.14.	Kőhalom	Sövényesség	Dálya	26	1,9	3,3	4,1	NemNap. 251. p.
1664.07.14.	Lucsivna – Vaséc és Vichodna között	Szentpéter	Szentmiklós	41	5,4 9,9	1,7	3,4	KeczNap.161. p.
1664.02.28.	Ebesfalva		Gálfalva	19		2,0	1,6	ApNap.88. p.

84 A feldolgozott levelek jegyzéke: Horváth, 2009. 109–124. p.

85 Z. Karvalics, 1996. 10–25. p.

86 Szeckő, 1971. 79–91. p., Lázár, 2001. 29–33. p.

nak a keretfeltételek megállapításához.⁸⁷ A távolságokat Lipszky János térképe segítségével állapítottam meg.⁸⁸ A korszak folyamán mindinkább elterjedt az órának mint időegységnek az alkalmazása, de továbbra is gyakran használatos a természeti viszonyokkal, illetve az étkezéssel kapcsolatos időmegjelölés, a forrásokban szereplő némely pontos időmegjelölés alapján, a reggeli indulás időpontjának 7 h-t, az ebéddőnek 11 h-t, a vacsora idejének 18 h-t tekintettem, az ebéd időtartamára 1,5 órát számoltam,⁸⁹ így délelőtt 4 óra, délután 5,5 óra lehetett az utazásra fordított idő, de a naplókban felmerülő egyéb bejegyzéseket — „*feles ideig mulattam,*” „*misén voltam,*” „*vacsora későn*” — is igyekeztem figyelembe venni. Az átlagsebesség megállapításához a naplóknál 12 h-val számoltam, hiszen — amennyiben ezt külön nem jelzik — biztosnak vehető, hogy nem haladtak éjszaka, a levelek esetében azonban már 24 h-val, ugyanis a korszak optimális lehetősége, a postaszolgálat már az éjjel-nappali levéltovábbítást tette lehetővé.⁹⁰

87 Kifogásolja: Z. Karvalics, 2003. 39. p.

88 Lipszky, 2002.

89 Források: Apor, 1978. 33. p., Bethlen, 1980. 516. p., UdvRend., 2001. No. 92.; Tóth, 1994. 121–123. p., Benda, 2005. 494–495. p.

90 A összegyűjtött leveleket feldolgozó táblázat: Horváth, 2009. 109–124. p. Példaként:

Feladó	Címzett	Feladás	Érkezés	Válaszlevél	Táv (km)	Sebesség (km/h)		Hivatkozás
						Érkezésig	Válaszig	
		helye, dátuma						
Barkóczy István	Wesselényi Ferenc	Teplice 1664.04.25.	Szerencs 1664.05.15.	Tokaj 1664.05.17.	120	6	0,23	E 199 4. cs. 8. f.
Batthyány Ádám	Pálffy Pál	Rohonc 1649.08.06.	Bajmóc 1649.08.17.	Bajmóc 1649.08.17.	230	0,9	0,9	PálLev. 57. p.
Esterházy [X]	Vitnyédy István	Bécs 1664.04.02.	Sopron 1664.04.03. estve	Sopron 1664.04.04.	60	1,7	1,25	MTAK 3603. 1376. f.
Gyulay Ferenc	II. Rákóczi György	Várad 1657.11.14.	Görgény 1657.11.17. este 6 után		225	2,5		Trócsányi 1990. 305. p./1320.j.
Mednyászky Jónás	Wesselényi Ferenc	Beckó 1659.05.20.		Stubnya 1659.05.22.	75		1,6	P 497 2. cs. 10. f.
Teleki Mihály	Dalmady István	Ecsed 1659.04.24.	Sárospatak 1659.05.01.	Sárospatak 1659.05.01.	80	0,4	0,4	TelLev. 1905. 395. p.

Adatokat három időintervallumból gyűjtöttem, az 1649–1651 közti látszatbéke időszakából, az 1655–1660 közti, elsősorban Erdélyt érintő háborús időszakból, valamint 1664-ből, a Magyar Királyság elleni hadműveletek idejéből. A vizsgálat középpontjában a Magyar Királyság áll, kitekintéssel az erdélyi területekre. Négy területsoportot különíttem el: a Magyar Királyság Duna vonalától délre eső részét (1T), Alsó-Magyarország (2T), Felső-Magyarország (3T) és az Erdélyi Fejedelemség területét (4T). A Magyar Királyság domborzati viszonyok szerinti — Dunántúl, Felvidék — részekre bontása helyett azért tartottam célszerűbbnek ezt a felosztást, mert Felső-Magyarország területe az Erdélyi Fejedelemséghez való földrajzi közelség, az aktivizálódó politikai élet, az itt formálódó köznemesi ellenzék magatartása miatt speciális szerepet játszhatott.⁹¹ Három típusú utat különíttem el, posta-, kereskedelmi és egyéb utat, s a térképre vetítettem a naplórók

Feladó	Címzett	Feladás	Érkezés	Válaszlevél	Táv (km)	Sebesség (km/h)		Hivatkozás
		helye, dátuma				Érkezésig	Válaszíg	
Szepesi Kamara	Pozsonyi Kamara	Kassa 1664.03.11.		Pozsony 1664.03.24	310		0,9	MOL E 23 a. sor. 1664.03. 11.
Baththyány Kristóf	Vitnyédy István	Németújvár 1664.04.16.	Sopron 1664.04.16. 11óra	Sopron 1664.04.19.	72	3	1	MTAK A 3603 1390. f.

⁹¹ Varga J. János szerint a 16. századtól kezdve itt Északkelet-Magyarországon, elsősorban Heves, Borsod, Gömör, Zemplén, Ung vármegyék területén, kimutatható egy törökbarátság felé orientálódó politika. A területet szerinte „az 1630–1640-es években önálló »államalakulatként« »Orta Madzsar« néven említik az oszmán források,” a földrajzi alapon szerveződő fogalom politikai töltetet kapott, „Isztambul hozzá kapcsolta ... az oszmán orientációjú, Habsburg-ellenes mozgalmakat,” s az 1650–60-as években ennek jelentősége mindinkább megnőtt, hiszen — Varga szerint — sem a Habsburg, sem a erdélyi fél nem tudta tartósan hatalmi ellenőrzése alá vonni, nem tudta adminisztratív rendszerét hatékonyan kiéptíteni. Ilyen módon a keleti, felvidéki köznemességet sokkal nagyobb politikai aktivitás jellemezte, nagyobb önálló cselekvési lehetőséggel rendelkezett, míg a nyugati területeken kevesebben jelentek meg a vármegyegyűléseken, az országgyűlések mint az országos politikai életbe való bekapcsolódási lehetőségek iránt is kisebb érdeklődés mutatkozott. *Varga, 2002. 417–419. p.*

útvonalait.⁹² Az időjárás viszonyok elemzésénél elsősorban az általam is használt forrásokra támaszkodtam, azoknál az éveknél, ahol nem állt rendelkezésre elegendő adat, ott a Réthly Antal szerkesztette kötet adatait használtam.⁹³

2.1. Naplók elemzése

Az emberi tényezőről

A vizsgálathoz az adatokat hét utazótól nyertem, így a vizsgálandó szempontok közül nem hagyható ki az emberi tényező sem, az adott utazó mentalitása, az, hogy utazásai során mennyire mutatkozik ráérősnek vagy sietősnek. A Batthyány Ádám utazásából fennmaradt adatok alapján ő tűnik a leggyorsabbnak, Zrínyi Miklós, Rákóczi László, Hidvégi Nemes János, Rhédei László 5–6 km/h közötti maximális és 3–4 km/h közti átlagsebességétől Keczer Ambrus kevéssel maradt el, Apafi Mihály azonban lényegesen elmaradt ezektől az átlagoktól.

1. táblázat.

Az egyes utazók átlagsebessége
(c) napi maximális sebességek átlaga (km/h)
(d) napi átlagsebességek átlaga (km/h)

	(c)	(d)
Batthyány Ádám (1657)	6,7	4,3
Zrínyi Miklós (1651)	5,9	3,3
Rákóczi László (1657, 1658)	5,6	3,4
Hidvégi Nemes János (1658, 1664)	5,5	4,2
Rhédei László (1655, 1657)	5,2	3,3
Keczer Ambrus (1664)	4,6	2,7
Apafi Mihály (1664)	2,3	1,9

92 Függelék 1. Térkép. Megjegyzem, hogy a térképen az átláthatóság kedvéért a kereskedelmi és postaútként is működő útvonalakat vastagított vonallal tüntettem fel, de a számításokban külön kategóriaként vettem figyelembe.

93 Időjárás, 1962.

Az adatok értelmezéséhez — előljáró a technikai eszközök lehetőségeihez

Az adatok nyomán 4 átlagsebességet számoltam: délelőtti, délutáni, napi maximum és napi átlagsebesség alapján. A délelőtti sebesség azért lehet jellemző, mert ez azt az állapotot mutatja, amikor pihent lovakkal haladtak. A délutáni adatok fáradt utas és lovasa haladását tükrözik, bár ezen adat hibaszázalékát növeli az, hogy ezek közé azokat az eseteket is besoroltam, amikor az egész napra vonatkozóan csak egy érkezési időpont állt rendelkezésre. A napi maximum sebesség mutathatja az adott útviszonyokon elérhető maximális sebességet. Az átlagsebesség esetén történő egységesen 12 h-val való osztás lehetőséget teremt arra, hogy az információtovábbítás realizálódó helyzetéről mutasson képet. A táblázatból látható, hogy a délelőtti sebesség jelentősen meghaladja a délutánit, ezzel is a lóváltó-állomások jelentőségét húzva alá. A maximális sebesség oszlopa szerint a magyar útviszonyok mellett a korszakban az 5–6 km/h-s sebesség jelentette az információtovábbítás potencióális sebességét, a posta 7,5 km/h-s átlagsebessége nehezen képzelhető el.

2. táblázat.

A naplók átlagsebesség-adatai évek szerint

(a) délelőtti sebességek átlaga (km/h) (b) délutáni sebességek átlaga (km/h)
(c) napi maximális sebességek átlaga (km/h) (d) napi átlagsebességek átlaga (km/h)

	(a)	(b)	(c)	(d)
1651	12,4	2,8	5,9	3,3
1655	6,3	4,3	6,2	4,0
1657	5,7	3,9	5,5	3,3
1658	5,6	4,1	5,3	4,1
1664	4,7	3,1	3,9	2,5

Az időjárás

Ha a délelőtti sebességek és a napi maximális sebességek átlagát tekintjük, akkor arra következtethetünk, hogy a legkedvezőbb útviszonyok tavasz-nyár-ősz-tél sorrendben követték egymást, a legnagyobb különbség a téli időszak adataiban mutatkozott. A napi átlagsebességek átlagát figyelembe véve látható, hogy itt a nyári adat nagyobb, mint a tavaszi, az előbbieket tükrében ez talán azzal magyarázható, hogy nyáron a korábbi virradás miatt hamarabb indultak útnak, így több időt töltöttek úton (3. táblázat). Ha kizárólag Rákóczi László vagy Keczer Ambrus naplóját tekintjük, akkor is hasonló tendenciákat tapasztalhatunk.⁹⁴ A tavaszi adatokat vizsgálva feltűnő az 1664-es év jelentős elszakadása a többi adattól, ismeretes, hogy ezen évben még májusban is esett hó, illetve nagyon esős is volt az évszak,⁹⁵ talán ezzel magyarázhatók az alacsonyabb értékek, ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy csak a két — a többihez képest — lassabb utazótól szerepel adat 1664-ben. A nyári időszak esetén az 1657-es évről tudjuk, hogy júliusban „*Voltak akkor két éjjel nagy hóharmatok,*” „*s hogy rossz, hideg időjárás volt, sok jégveréssel,*”⁹⁶ ennek hatásának tulajdoníthatjuk, hogy az 1658-as évhez képest alacsonyabb sebességekkel találkozunk itt. Az 1664-es év az előző két évnél alacsonyabb adatot mutat, június–július folyamán a rendkívüli esős időszak miatt nagyon nehezen járható útviszonyok lehettek a jellemzőek.⁹⁷ Az 1655-ös év rendkívül meleg nyarat meleg ősz követhette,⁹⁸ s az őszi sebességadatok közül is ez az év kiemelkedően magas adatokat mutat. Az 1657-es és 1664-es év ősze alacsony adataiban szintén szerepet játszhatott az időjárás: ezek az őszek rendkívül esősek

94 4. táblázat. *Az időjárás hatása az egyes utazók naplójában*
(c) napi maximális sebességek átlaga (km/h) (d) napi átlagsebességek átlaga (km/h)

	Tavasz		Nyár		Ősz		Tél	
	(c)	(d)	(c)	(d)	(c)	(d)	(c)	(d)
Rákóczi László	5,8	3,4	6,4	3,4	5,4	3,6	3	1,8
Keczer Ambrus	4,9	2,8	4,5	3	3,9	2,8	4,1	2,2

95 KeczNap.1664. 03. 27. 146. p., 1664. 05. 08. 152. p., 1664. 05. 21. 154. p.

96 1657. 07. 25. NemNap. 247. p., Időjárás, 1962. 187. p.

97 KeczNap. 1664. 06. 18. 157. p., 1664. 06. 19. 158. p., 1664. 07. 01. 160. p., 1664. 07. 02. 160. p., 1664. 07. 05. 160. p., 1664. 07. 06. 160. p.; továbbá: Időjárás, 1962. 198–200. p.

98 1655. 10. 20–25. NemNap. 245. p., *Rác*, 1993. 78. p.

voltak, a folyók áradni kezdtek, és hó is esett már októberben.⁹⁹ A téli időszakok vonatkozásában az átlagsebességek megközelítően azonosnak mutatkoznak, a hidegre mint a haladást lassító tényezőre a naplókban ritkán fordul elő utalás, valószínűsíthetően amiatt, hogy a fagyott úton szánnal viszonylag gyorsan lehetett közlekedni, ami igazán gátolta a haladást, az „*a vizeknek nagy áradása és jegeknek indulása.*”¹⁰⁰ Az 1658-as év napi maximumai elmaradtak a többi évtől, ezt valószínűleg az év eleji kemény havazásoknak tulajdoníthatjuk.¹⁰¹ Érdekes jelenség tapasztalható 1664 telének vonatkozásában, a napi átlagsebesség esetén nincs jelentős módosulás, ha viszont egyedi, abszolút adatokat tekintünk, akkor 1657-ben 7,3, 1658-ban 4,7, 1664-ben pedig 8,7 km/h a napi maximum, ha a délelőtti sebességeket, akkor szintén kiemelkedik az 5,7 km/h-s átlag, ennek okát az aktuálpolitikai helyzet jelentheti, az utazók igyekeztek, de a rossz időjárás miatt nem tudtak egész nap haladni.

3. táblázat.

Az időjárás hatása a naplókban évek szerint

(a) délelőtti sebességek átlaga (km/h) (c) napi maximális sebességek átlaga (km/h) (d) napi átlagsebességek átlaga (km/h)

	Tavasz			Nyár			Ősz			Tél		
	(a)	(c)	(d)	(a)	(c)	(d)	(a)	(c)	(d)	(a)	(c)	(d)
1651				12,4	5,9	3,3						
1655	6,2	6,1	3,9				11,5	7,4	6,8			
1657	6,7	6,7	3,7	4,6	4,6	3,9	5,5	5,5	3,5	4,5	3,9	2,5
1658	6,0	5,9	4,3	7,1	6,6	4,4	6,7	6,4	4,0	2,8	3,0	2,4
1664	4,6	3,5	2,5	5,1	4,4	2,9	4,0	3,6	2,4	5,7	3,9	2,3
Össz	6,3	5,9	3,7	6,2	5,5	3,9	5,0	4,8	3,1	4,6	3,8	2,4

⁹⁹ RákNap. 1657. 11. 02. 322. p., továbbá: Időjárás, 1962. 185–186. p.; KeczNap. 1664. 09. 03. 168. p., 1664. 09. 08. 169. p., 1664. 09. 13. 170. p., 1664. 10. 02. 173. p., 1664. 10. 06. 174. p., 1664. 10. 07. 175. p., 1664. 10. 08. 175. p., 1664. 10. 10. 175. p., 1664. 10. 22. 177. p., 1664. 11. 02. 178. p., 1664. 11. 03. 178. p., 1664. 11. 13. 180. p., 1664. 11. 16. 180. p., 1664. 11. 18. 180. p.

¹⁰⁰ 1664. 02. 26. TelLev., 1907. 54. p. Továbbá: Időjárás, 1962. 179. p. (1651), 185–186. p. (1657), 187. p. (1658), 198–199 p. (1664)

¹⁰¹ Időjárás, 1962. 187–188. p.

A táj

Az átlagsebességi adatokat vizsgálva úgy tűnik, hogy a Magyar Királyságban a Dunától délre eső területeken volt a legkedvezőbb a helyzet, itt 6–7 km/h-s maximumsebességi átlagokkal találkozunk, Magyarország másik két része és az Erdély Fejedelemség pedig 4–5 km/h-s átlaggal jellemezhető, mely feltételezhetően kapcsolatba hozható a domborzati viszonyokkal (5. táblázat). Ugyanakkor az abszolút legnagyobb sebesség értékét vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy 3T-en Rákóczi László 29 km/h-s sebességgel száguldott egy ízben¹⁰², de 11,5 km/h is előfordult, az 1T-en legmagasabb adat 12,5, a 2T-en 10,3, 4T-en pedig 8,7 km/h volt. A maximális sebességek átlagát háromfokozatú skálára vetítve, ily módon, az adott skálához tartozó, az egyes területeken előforduló gyakorisági mutatók tovább árnyalhatják a képet (6. táblázat). Az 1T viszonyai tűnnek továbbra is a legkedvezőbbnek, a 9 km/h feletti tartományba esik az előforduló értékek 29%-a, és a legalacsonyabb tartományban csak 2 esetet találunk. A 2T és 3T viszonyában megállapítható, hogy 3–5,9 km/h közötti tartományban a 2T-ről több adat fordult elő, és a 6 km/h feletti tartományban is csak valamelyest maradt el a 3T-től, ráadásul tekintetbe véve, hogy a 2T adatainak többsége Keczer Ambrus utazásaiból származik, akinek átlagsebessége a 3T-en is lassabb volt, mint a 3T-nek a legtöbb adatot adó Rákóczi Lászlóé,¹⁰³ feltételezhetjük, hogy 2T-en jobbak lehetnek a haladás feltételei. Erdély esetén nagy arányban találunk adatokat a legalsóbb tartományban. Figyelemreméltóak a Rhédei László útinaplójából rekonstruálható adatok, ő ugyanis mind a négy területen átutazott, nála Nyugat-Magyarországtól Erdély felé haladva egyre csökkenő adatokkal találkozhatunk, az 1T-en majdnem 6,9 km/h-s sebességgel, meg a 2T-en 5,9 km/h-val utazott, ettől nem jelentősen maradt el a 3T adata, viszont a 4T-n regisztrált 4,3 km/h-s sebesség már jelentős lemaradásnak tekinthető, így ha feltételezzük is, hogy Apafi lassabb mozgása befolyásolhatta az adatokat, Rhédei

102 „paripára ülvén fertályóra alatt” járta meg a Hrabkó és Sáros közötti mintegy 15 km-es távolságot. RákNap. 305.

103 7. táblázat. *A táj szerepe egyes utazók naplójában*

(c) napi maximális sebességek átlaga (km/h) (d) napi átlagsebességek átlaga (km/h)

	1T		2T		3T		4T	
	(c)	(d)	(c)	(d)	(c)	(d)	(c)	(d)
Keczer Ambrus			4,6	2,8	3,9	2,65		
Rákóczi László			4,9	3,95	5,9	3,2	4,9	3,2
Rhédei László	6,9	3,7	5,9	4	5,7	3,5	4,3	2,6

adatai mindenképpen nehezebb körülményekre utalhatnak Erdély területén. Összegzésül megállapítható, hogy a legkedvezőbb útviszonyok 1T-2T-3T-4T sorrendben követhették egymást.

5. táblázat.

A táj hatása a naplókban évek szerint

(a) délelőtti sebességek átlaga (km/h) (c) napi maximális sebességek átlaga (km/h)

	1T		2T		3T		4T	
	(a)	(c)	(a)	(c)	(a)	(c)	(a)	(c)
1651	12,4	5,6						
1655	7,1	7,5	6,2	5,7	5,9	6,1	11,5	7,4
1657	8,1	6,7	4,2	5,7	6,1	6,0	4,9	4,6
1658			5,4	5,2	6,3	5,5	5,6	5,3
1664			4,7	4,3	4,5	4,4		2,8
Össz.	7,1	6,4	5,1	4,9	5,6	5,3	5,1	4,3

6. táblázat.

Az egyes területeken előforduló maximális sebességek

(c) napi maximális sebességek átlaga (km/h)

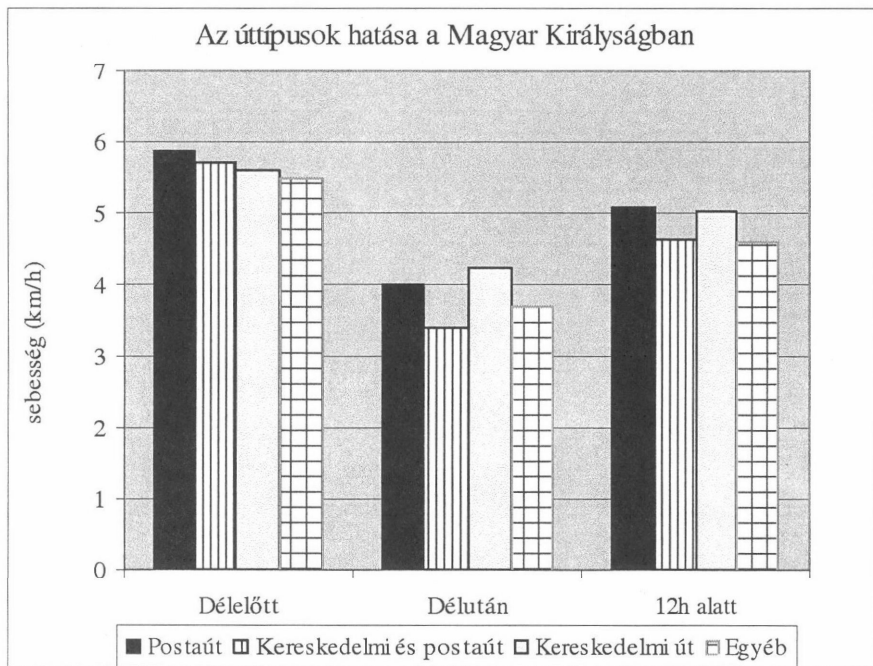
(c) alapján	1T		2T		3T		4T		Össz.
	eset	%	eset	%	eset	%	eset	%	
0-2,9	2	11	8	12	18	19	30	31	57
3-5,9	7	41	40	61	4	47	45	45	133
6-8,9	3	17	16	24	23	25	21	21	62
9-	5	29	2	3	7	8	2	2	15
Össz.	17		66		92		98		267

A naplók adatait a különböző úttípusokra vetítve láthatjuk, hogy a posta és kereskedelmi utakon az egyéb útvonalaknál nagyobb átlagsebességek voltak a jellemzőek, ugyanakkor a sebesség ekkor sem érte el a 6 km/h-t. A postaútvonalak a

délelőtti sebességek vonatkozásában a leggyorsabbak, a délutáni szakaszoknál azonban nagy mértékben csökkent a sebesség, ennek hátterében a postaállomásokon ellátási nehézségeket feltételezhetünk. Az egyes úttípusok használatának gyakoriságáról térképet készítettem, érdemes kiemelni a Tokaj-Szerencs, valamint a Szenc-Pozsony környéki területet, ahol a postaútvonallal szemben az egyéb utakat részesítették előnyben az utazók, de figyelemreméltó az is, hogy Lucsivna után szétváló kereskedelmi és postaút közül a kereskedelmi utat használták sűrűbben, ezek hátterében a személyes kapcsolatépítésre való törekvést feltételezhetjük, melynek jelentőségére a későbbiekben még visszatérek.¹⁰⁴

I. diagram

Aktuálpolitika és az utazás gyorsasága

104 Függelék 1. térkép.

Az útinaplók 1651-ben és az 1655–1658 közötti időszakban hasonló képet mutatnak, az 1664-es évben azonban ennél lényegesen alacsonyabb átlagsebességgel találkozunk (2. táblázat), noha a hadi, politikai események miatt gyorsuló híráramlásra lett volna szükség. A háború miatti veszély, valamint a pestistől sújtott település kerülése is lassíthatta az utazókat,¹⁰⁵ de a kérdés egy aspektusaként emlékeztetnek az 1664-es időjárás viszontagságos voltára is.

2.2. Levelek elemzése

A társadalmi csoportok lehetőségeiről

A naplók elemzésénél az emberi tényező figyelembevétele sem tűnt mellőzhető szempontnak, a levelek elemzésénél az egyéneket mint egy-egy társadalmi csoport képviselőit vizsgáltam, két megfontolandó szempont kínálkozott: egyfelől hozzáállásuk, időérzékenységük, másfelől pedig lehetőségeik vizsgálata.

Az érkezési dátum szerint számított átlagsebesség, mely az adott társadalmi csoport számára rendelkezésre álló információtovábbító rendszer gyorsaságát tükrözi, a főnemesség lényegesen kedvezőbb helyzetére vetett fényt: a főnemések 2,1 km/h-s sebessége mellett a köznemesek 1,1 km/h-s sebessége regisztrálható. Az évenkénti bontásban való elemzés a főnemesség vonatkozásában nagyobb szórást mutatott, a rekordadatok is hozzájuk köthetőek, mely a nagyobb mobilizálható potenciálra utalhat, míg köznemesek esetén a kisebb átlagsebesség kiegyensúlyozottabban alakult. Az érkezési dátum regisztrálása a köznemesi csoportnál magasabb arányban fordult elő, ami valószínűsíthetően a korábban már említett esetlegességi tényezővel hozható összefüggésbe,¹⁰⁶ ugyanakkor az, hogy legnagyobb arányban a főneméseknek írott leveleikben bukkant fel arra utalhat, hogy igyekeztek elhivatottságukat, precizitásukat ilyen módon is kifejezésre juttatni (8. táblázat). A válaszlevelek megszületéséig eltelt idő arra utal, hogy lehetőségeik korlátozottak voltak, saját futárok híján a leveleiket valamely éppen arra felé igyekvővel, esetleg postával küldhették el, Vitnyédi István panaszkodott is a küldés nehézségei

105 „Késmárkra sem divertálhatván az ottan már ugyan alkalmasint elkezdett pestisre nézve.” Thököly István Wesselényi Ferencnek. Vagondrisselly, 1664. 08.17. ThökLev. 348. p., „sokat kerülvén sem kerülhettem volna el Lublyónál való pestises falukat, az hol hirtelen inasom és szakácsom megtanálván betegedni, utban kellett maradniuk Gyerekeim kezé sem mertem menni, hanem egynehányad magammal szorultam ide, várván, mint lesz tovább dolgom” Thököly István Wesselényi Ferencnek. Likava, 1664. 09.16. ThökLev. 350. p.

106 Heil, 2005. 263–264.

miatt egyik levelében: „*Levelem késűn járásáru nem tehetek, mert midőn embernek szűz leánya nincsen, az kurvackal kel tanczolny, ugy kel küldenem, az mint lehet, nem az mint akarnam valoban.*”¹⁰⁷ Főnemes–főnemes viszonylatban az alacsony regisztrálás a biztosabb levéltovábbítás jelzője lehet, a válaszadásig eltelt rövidebb idő valószínűleg nem független attól az udvari rendtartásokban megfogalmazott követelménytől, hogy egy inas mindig álljon készenlétben a levelek vitelére.¹⁰⁸

8. táblázat.

A társadalmi tényező hatása a levelekben

(e) érkezési dátum szerinti sebességek átlaga (km/h)

(f) válaszlevél dátuma szerinti sebességek átlaga (km/h)

(g) érkezés és válaszlevél közti különbség (nap)

Feladó–címzett státusa	(e)	Regisztrált válasz		(g)
		Esetek száma	%	
Főnemes főnemesnek	2,1	11/59	18	0,4
Főnemes köznemesnek	2,0	5/16	31	1,6
Köznemes főnemesnek	1,2	14/25	56	2,5
Köznemes köznemesnek	1,0	7/22	32	7,5

*Az időjárás*¹⁰⁹

Az időjárási viszonyoknak a közlekedésre, információtovábbításra gyakorolt hatásáról a naplók alapján kibontakozó képet a levelezésanyag vizsgálata nagyrészt megerősítette. A tavasztól őszig tartó időszak meglehetősen hasonló képet mutatott, a nyári időszak adata emelkedett ki közülük, a télen pedig ezekhez képest mindig kisebb levéltovábbítási sebesség volt a jellemző. A tavaszi időszakok közül az 1664-es év csapadékos tavaszán kisebb volt a levéltovábbítási sebesség (1,1 km/h), az 1657-es év hűvösebb nyarának hatása kissé (1,8 km/h), az 1664-es

107 Vitnyédi István Keczer Ambrusnak. Sopron, 1664. 04. 03. MTAK A 3603 1370. f.

108 „*Az ki itt benn leszen, egyiknek legalább benn legyen egy lova, hogy ha hova küldeni kell, mindenkor készen lehessen.*” Esterházy Miklós rendtartása, 1635–1640. UdvRend., 2001. No. 88.

109 E tényező vizsgálatához, amennyiben lehetséges volt, az érkezési sebességet vettem figyelembe, más esetekben a válaszlevél szerinti sebességet, az így nyert adatokat a tendencia megfigyelésére alkalmasnak vélem, noha abszolút adatként vitathatóak.

év csapadékos nyarának hatása (1,4 km/h) viszont jelentékenyen tükröződött az adatokban.

9. táblázat.

Az időjárás hatása a levelekben a kamarai és a magánlevelezés megoszlása szerint

(h) lehetőleg érkezési dátum szerinti sebesség, ahol nincs, ott a válaszlevél dátuma szerinti (km/h)

(h) alapján	Tavasz			Nyár			Ősz			Tél		
	Egyéb	Kamara	Összesen	Egyéb	Kamara	Összesen	Egyéb	Kamara	Összesen	Egyéb	Kamara	Összesen
1649–51	0,7		0,7	1,7		1,7	0,7		0,7	0,9		0,9
1657–60	1,1	2,6	2,3	1,9	2,3	2,2	2,0	2,2	2,1	1,0	2,0	1,4
1664	1,2	1,1	1,1	1,1	1,9	1,5	0,2	1,6	1,6	1,2	0,9	1,1
Összesen	1,1	2,2	1,7	1,6	2,2	1,9	1,5	1,8	1,7	1,1	1,7	1,3

A tűj

Ha az egyes területeken belüli levelezést tekintjük, akkor mind a levelek érkezési, mind pedig a válaszadási sebessége megerősítette a naplók adatai révén felvetett megállapításokat. Az 1T gyorsabb levélváltást tett lehetővé (2,6 km/h), a 2T magasabb adata (1,34 km/h) a 3T-vel (0,85 km/h) szemben utalhat a könnyebb haladásra. 1657–1658 folyamán a 3T és Erdély között regisztrálható, kiugróan magas, 2,4 km/h-s levélváltási sebesség utalhat az információtovábbítás fontosságára, tudatosságára.¹¹⁰ 1664-ben az 1T és a 2T-én gyorsult fel jelentős mértékben a levél-szállítás üteme.

110 10. táblázat. A 3T-ről indított magánlevelek sebessége területenként (f) válaszlevél dátuma szerinti sebességek átlaga (km/h)

(f) alapján	1T	2T	3T	4T
1655–1660	0,8	1,1	0,6	2,4
1664	0,9	1,9	0,5	1,4

A táj és az aktuálpolitika szerepe a levéltovábbításban
(f) válaszlevél dátuma szerinti sebességek átlaga (km/h)

(f) alapján	1T	2T	3T	4T
1649–1651	0,7	1,1	0,6	
1655–1660	0,5	1,0	0,6	2,8
1664	2,7	1,7	0,5	0,4
Összesen	1,6	1,3	0,6	1,5

A technikai eszköz

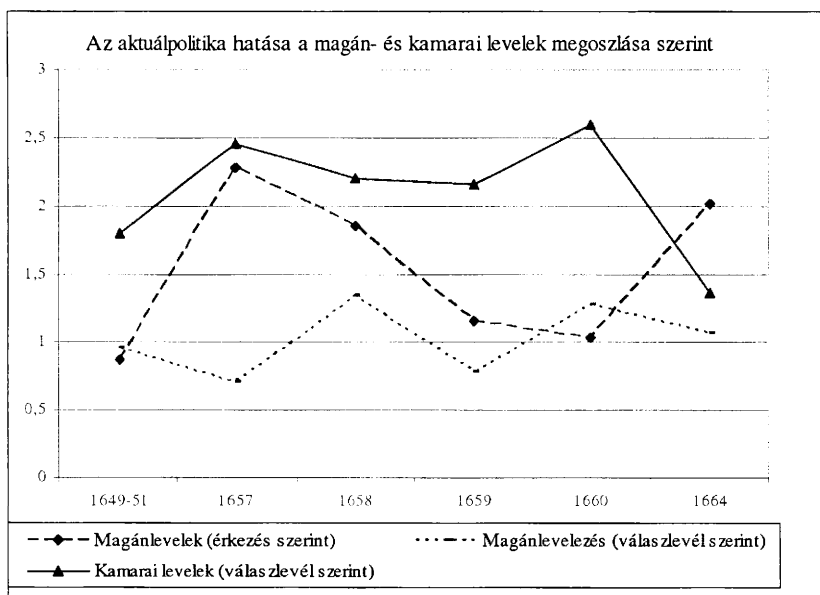
A levelek két csoportjával kapcsolatban egyértelműen megállapítható, hogy mely eszközt alkalmazták: a kamarai levelezésanyag esetében a posta, míg II. Rákóczi György levélváltásainál a futárszolgálat volt közvetítés eszköze.

A naplók alapján az adott útviszonyok közepette elérhető sebesség 5–6 km/h körül lehetett, a feltárt postacédulák (Postzettel) nyomán a XVI. század vonatkozásában megállapítható, hogy a magyar gyors posta-hálózatban az 5,6–6 km/h-s átlagsebesség realizálódhatott.¹¹¹ Ehhez képest, a vizsgált levelezésanyag szerint 2 km/h-s átlagsebesség jellemezte a postát, a leggyorsabb évben is alig haladta meg a 2,5 km/h-t, a citós levelek átlagsebessége pedig 2,2 km/h volt, bár nem téveszthetjük szem elől, hogy a hivatali ügyintézés üteme torzítja az adatokat. Ugyanakkor, még ezek, az elvárhatónál alacsonyabb adatok is meghaladják a többi levél 1,05 km/h-s válaszlevelek szerinti sebességét. Az időjárási tényező szerepét a posta kis mértékben mérsékelni tudta, tavasztól őszi tartó időszakhoz képest a tél kisebb szakadást mutat, különösen az 1657–1660 közötti teleken alig maradt el levéltovábbítás sebessége (2,0 km/h) az előző időszakok adataitól (9. táblázat). Az úttípusoknál láttuk, hogy a postaút, kis mértékben ugyan, de gyorsabb haladást tett lehetővé (I. diagram). Úgy tűnik azonban, hogy — szemben a környezeti és az éghajlati tényezőkkel — a posta az aktuálpolitikai kihívásoknak nem tudott megfelelni: 1653 után emelkedett, az 1657–1658-as esztendőben visszaesett valamelyest a gyorsasága, majd 1664-ben gyakorlatilag a felére csökken a sebesség, míg ugyanezen szakasz viszonylatában a magánlevelezések gyorsulást mutattak. A század más háborúi is visszavetették a

¹¹¹ Kenyeres, 1999. 113–114. p.

postahálózat fejlődését, a tizenöt éves háború időszaka különösen nagy zavarokat okozott a működésben. Bethlen Gábor hadjárata idején ugyan tovább működtek a posták, de Bethlen korántsem volt elégedett velük.¹¹² Európai példák is idézhetők a postai működés háború miatti zavarára, de a hazai vonatkozásban jelentkező drasztikus sebességsökkenés annak mértékét meghaladta (II. diagram), s különösen figyelemreméltó ez annak tükrében, hogy a Szepesi Kamara elszámolása alapján növekedett a postára fordított kiadás nagysága.¹¹³ Thököly István 1664-ben Bécsbe akarta küldeni futárát, de Keczer Ambrus naplójában már az indulás napján, október 19-én feljegyezte, ha „*ha el fogna mehetni az hadaktól,*” a futár a feladatát nem teljesíthette, „*Ujhelnél tovább nem mehetett az hadak miá, ma [október 28.] tért vissza,*” majd másnap újra útnak indította Thököly István, „*úgy hogy ha különben nem lehetne, postán menne,*”¹¹⁴ vagyis a posta számára csak egyfajta pótlólagos megoldásként merült fel.

II. diagram

112 Hennyey, 1926. 79., 82–83. p., Kamody, 1985. 26–27. p.

113 1655-ben 1791 forintot, 1656–1660 között 1248 forintot tett ki a postára fordított kiadás, ez 1663-ban 3095, 1664-ben pedig 3358 forintra emelkedett. Oross, 2008. 145–160.

114 1664.10.19., 28., 29. KeczNap. 177. p.

Az erdélyi postarendtartás 3,2–5 km/h sebességet írt elő,¹¹⁵ II. Rákóczi György jónak tartotta a 2,4–3 km/h sebességet, ugyanakkor az 1,7 km/h-s sebesség esetén írt fiának, hogy rendelkezék a postáknak, hogy hamar érjenek, különben botozás várja őket.¹¹⁶ A levelek érkezés szerinti sebessége az 1640-es években 3,0 km/h, 1657–1658-ban, a kritikus erdélyi helyzet idején 2,6 km/h, látható a csökkenés, ugyanakkor ez kisebb mértékű, mint a posta háborús viszonyok közepette való visszaesése. A fejedelmi futárszolgálat e magas értéke nem általánosítható az urak által működtethető futárrendszerre, de jelzésértékű, hogy az aktuálpolitikai kihívásnak jobban meg tudott felelni. A válaszlevelek szerinti sebesség 1,8 km/h, amely szintén meghaladta a kamarai levelezés szintjét, s ezek az adatok különösen figyelemreméltóak a tekintetben, hogy láthattuk, a naplóírók sebességadatai e területen voltak a legalacsonyabbak.

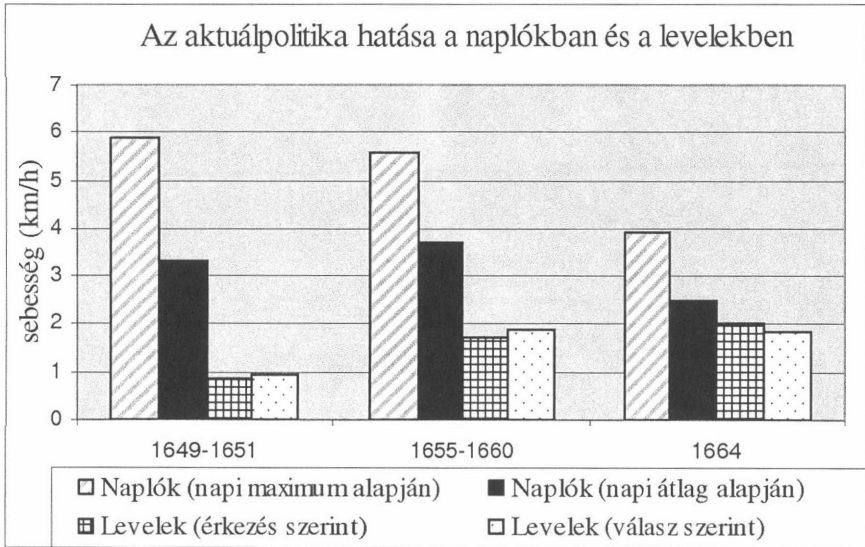
Aktuálpolitika és információtovábbítás gyorsasága

A vizsgált korszakban 1,8 km/h volt a levelek érkezés szerinti sebessége, míg a válaszadás szerinti sebesség 1,6 km/h körül alakult. Az 1649–1651 közti időszakhoz képest 1657–1660 között gyorsult az információtovábbítás, a naplók sebességei hasonló adatokat mutattak. A naplók esetén 1664-ben jelentős csökkenést tapasztaltunk, ugyanakkor ez a magánlevelezések sebességét nem vetette vissza, sőt az érkezés szerinti sebesség gyorsabb is lett. A III. diagramon látható, hogy 1664-ben már csaknem a naplók teljes átlagsebességi értéke realizálódott a levelek érkezés szerinti sebességében, amely mindenféleképpen kiemeli az információtovábbítás fontos szerepét az adott helyzet közepette, mégha abszolút gyorsítást nem is sikerült elérni.

115 Postarendtartás, 1634. 262. A mfd adatok átszámításához: *Bogdán*, 1990. 164–147. p.

116 *Trócsányi*, 1980. 252. p.

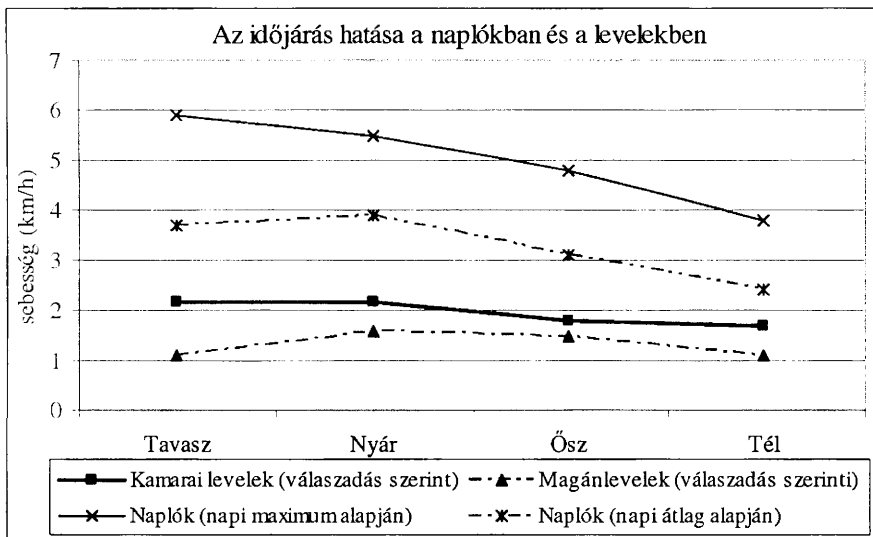
III. diagram

3. „Postán izentem vala?” — Következtetések

3.1. Az időjárás szerepe az adatok tükrében

Az egyes utazók által megtett napi átlagok a levelek átlagsebességi adatainak tükrében megerősítést nyertek, a nyári időszak teremtette meg a legkedvezőbb feltételeket (1,9 km/h), a tavaszi és az őszi időszak hasonló adataival (1,5 km/h) szemben a téli időszak alacsonyabb (1,3 km/h) adatokat mutatott. A két magyarországi kamara egymás közötti levelezésanyagával kapcsolatban kiemelendő, hogy a téli időszak esetén kisebb mértékű csökkenéssel találkozunk, mint amely a naplókat és az egyéb leveleket jellemezte, itt emlékeztetnék a bevezetésben idézett frankfurti postaplakátra, mely az időjárási tényezők legyőzését hirdette (IV. diagram).

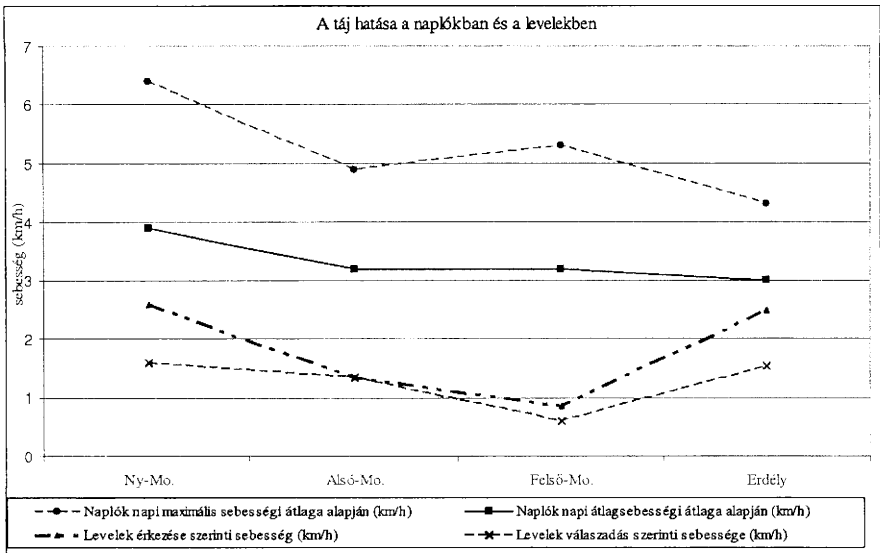

3.2. A táj szerepe az adatok tükrében

A naplók alapján feltételezhetjük, hogy a Magyar Királyság Dunától délre eső része rendelkezett a legnagyobb potenciállal, s láthattuk, hogy a sebesség itt gyorsítható fel legnagyobb mértékben 1664-ben, ugyanakkor az alábbi diagramon kirajzolódik az is, hogy éjjel-nappal, folyamatos haladás mellett mennyivel gyorsabb lehetne a hírtovábbítás. A természeti környezet adta lehetőségek kihasználása szempontjából kiemelhető a 2T, ahol az elérhető napi maximális sebesség ugyan nem, de a naplók napi átlagsebessége realizálódott, figyelemreméltó az Erdélyi Fejedelemség területe, ugyan a naplókban ott fordul elő a legnagyobb gyakorisággal a legalacsonyabb tartományba eső sebesség, ugyanakkor azt látjuk, hogy 1655–1660 közötti években az 1T-re jellemző sebességet sikerült elérni. Ezek az adatok Rákóczi György levelezéséből származtak, ezek eltérő volta szintén azt mutatja, hogy a technikai-emberi tényező miként igyekszik felülmúlni az adott kereteket. Felső-Magyarország érdekes képet mutatott: a napi maximális sebességek átlaga itt valamelyest nagyobb volt, ugyanakkor a levelek alapján számított sebes-

ség csökkenést mutatott. A helyzet értelmezéséhez érdemes emlékezetünkbe idézni az egyes útszakaszok gyakoriságáról készült térképet, melyen ez a terület nagyon sűrű szövésű képet festett, szem előtt tartva az adatok esetleges voltának lehetőségét, felvethető, hogy ennek háttérében a szóbeliségre, a személyes kapcsolatrendszer építésére való törekvés állhat.

V. diagram

3.3. Futárszolgálat vagy posta? — Az okokról Magyarországon

„...szolgámtól Ngodnak postán izentem vala”¹¹⁷ — a szavak mai jelentésének tükrében az állítás értelmetlennek tűnik, a korszakban azonban jelentést hordozott, a posta szó ugyanis a XVI. század végére a gyorsaság szinonimájává vált a magyar nyelvben. A hazai elit felismerte a postarendszer előnyeit, például Pálffy Pál, aki

117 Rhédei László Barcsai Ákosnak. Huszt, 1660. 11. 22. RhédLev. 127. p.

1625–1645 között a Magyar Kamara elnöke volt, nádorként is postapárti volt,¹¹⁸ Nádasdy Ferenc pedig így írt Mednyánszky Jónásnak szóló levelében: „*már nem gyalog posták által küldetnek az levelek, hanem hogy szaporábban és gyakrabban correspondeálhassanak az Dunántúl valókkal, Kosztolánban vagyon fizetett posta, az ki Gerencsérre viszi ... akár minden héten bizvást két izben is, ha szükség kívánja, írhat Kegyelmed, csak disponálja úgy, kedden és pénteken legyenek Csejten idején az levelek, és ha mi siető, avagy szükséges dolog leszen, írjon citókat reá,*”¹¹⁹ és Vitnyédi István egyik levelében is postalovak alkalmazásáról olvashatunk.¹²⁰ A levelek tehát a posta iránti érdeklődést, a postahasználat iránti szándékot tükrözik, de a postát mégsem használták Magyarországon széles körben a XVII. században, ennek magyarázatához a hatékonyan működő nyugat-európai posta működésével kapcsolatban felvetett tényezők áttekintése a hazai források tükrében támpontul szolgálhat.

Az állandó postaállomások felállítása maga után vonta a rögzített útvonalak, meghatározott menetrendek megjelenését is. Gottfried Heister táborszernagy vetette fel a Szatmár–Tokaj közti postaútvonal megváltoztatásának a szükségét, ugyanis „*periculum propter Turces ... inter Bator et Szathmar nec ... ordinaria posta secura esse,*” s helyette egy kicsit északabbra fekvő útvonalat javasolt a Szatmár–Csenger–Tunyog–Szamosszeg–Kemece–Keresztur–Tokaj irányban.¹²¹ A kamara az áthelyezés kivizsgálásával Sós Gábor kassai postamestert bízta meg, aki szerint veszélyekre bármelyik útvonalon számíthatnak, a Heister által javasolt útnak pedig számos hátrányát — „*plures aquas, pontes malas, loca paludosa*” emelte ki.¹²² A törökök célirányosan postalegények elleni támadására vet fényt Bogdányi János szatmári postamester jelentése: „*varadi bassa eű Feőlsege Ebeit, ugymint Postait ma holnap eősze füzeti, és úgy viteti Varadra.*”¹²³ A tokaji és kállói posták javasolták továbbá azt is, hogy a tokaji postát a Bodroghközön keresztül, Kisvárda, Tiszahát felé kellene irányítani, az indoklás ez esetben az, „*a Postaknak sok alkalmatlansagok törtenhetik, Pribekeknek széllel való erdőkön, s*

118 *Munkás*, 1911. 79. p.

119 Nádasdy Ferenc Mednyánszky Jónásnak. Seibersdorf, 1658. 03. 07. Nádasdy, 1880. 230. p.

120 „*Ugy jut eszembe, circa ultimam augusti avagy primam prasentis Kegyelmednek irt levelemben mostani Kegyelmed nekem 23 Augusti Arvabul irt levelében postalovaknak alkalmazasara feleltem.*” Vitnyédi István Keczer Ambrusnak. Sopron, 1664. 09. 01. MTAK A 3603 1468. f.

121 Gottfried Heister Szepesi Kamarának. [H.n., i. n.] MOL E 23 a. sor. 1661. 07. 01. melléklete.

122 Vas Márton Magyar Kamarának. Kassa, 1661. 07. 21. MOL E 23 a. sor. 1661. 07. 21.

123 Bogdányi János Szepesi Kamarának. Tokaj, 1663. 07. 01. MOL E 23 a. sor. 1663. 07. 04. melléklete.

*mezőkön való lappangások miatt.*¹²⁴ A kóborlók, a tolvajok és a törökök garázdálkodása a posták működésében sok zavart idézett elő, a rögzített, számukra is előre számítható út jó lehetőséget teremthetett céljaik eléréséhez, előbbieknél az anyagi haszonszerzéshez,¹²⁵ a törököket ezen túl a kémkedés, rabok gyűjtése, az ellenség hírtovábbításban való akadályoztatása egyaránt motiválhatta, ahogy ez a forrásokból kitűnik. Számot kell vetnünk azzal is, hogy az adott postaállomásról tovább kellett szállítani még a levelet gyakran a címzetthez. A posta rögzített menetrendjéhez való igazodásra idézhető kevés számú példa európai vonatkozású, illetve kívül esik már a vizsgált időintervallumon.¹²⁶ Az Árva–Sopron viszonylatban, meglehetősen nagy gyakorisággal előforduló levélváltásoknál megvizsgáltam, köthető-e a hét valamely napjához a levélírás, azonban ez nem hozott eredményt. Az európai elvekhez hasonlóan utalnak arra a források, hogy a postáktól elvárták az éjjel-nappal való haladást.¹²⁷

A posták modern jellegű vállalkozássá alakulását nehezíthette a finanszírozás rendszere, több helyen ugyanis nemcsak hogy a harmincadhivatalokból fedezték a posták működését, hanem a harmincadhivatal működött postaként, így lehetetlen né téve az önálló, gazdasági racionalításra törekvő elszámolásokat,¹²⁸ s állandó fizetési nehézségekkel küszködtek: „...*semminemű diarium nem adatik költségünkre, holot az fizetésünkis igen kicsiny ugy mint flo. 60 leven, azzal nem*

124 Balassy Sámuel Szepesi Kamarának. 1661. 08. 10. MOL E 23 a. sor. 1661. 08. 11. melléklete.; Palánky Mihály, Balassy Sámuel Szepesi Kamarának. Tokaj, 1664. 02. 25. MOL E 23 a. sor. 1664.02. 27. melléklete.

125 Protschner Bálint írja: „*az eő Felsege Proventussanak fel küldeseben ennekem nincz semmi modom az sok kaborlo tolvajok allyatan minden helyeket*” Protschner Bálint Szepesi Kamarának. Nagybánya, 1662. 01. 14. MOL E 23 a. sor. 1662.01. 24. melléklete.

126 Európai vonatkozással: „*Irtam vala az utolbani levelemben Nagk (mivel ez csak egi posta napot sem mulatok el, hogi ne irnek).*” MOL E 185, a. sor., Levelezés, Szegedi Ferenc Nádasdy Ferenchez. Linz, 1645.11.28. (MOL Mikrofilmár 6900. tekercs 72. cím 11. f.); Későbbi példa: „*Jő reg rescribáltam Csucsy uramnak nagy bőven, írván Keczer Menyhárt uramnak is, de lemaradtak leveleim az mai postáról.*” Rózsahegy, 1668. 05. 04. Kecznap. 345. p.

127 Aszalay István Magyar Kamarának. Kassa, 1652. 08. 16. MOL E 210 Post. Nr. 81., Palánky Mihály, tokaji postamester ellen folytatott vizsgálatnak szintén fontos szempontja volt, hogy éjjel is továbbította-e a levelet, Tóth István tanú szerint „*minden haladék nélkül, mégh első álmkoris szorgalmatosan elküldötték,*” Nagy András pedig így nyilatkozott: „*mikor latom, hogy mind innen s mindamonnan jün az levél, mingyarast külten küldi az levelet, én penigh szomszédgya vagyok az Postasnak.*” Kamarai jegyzőkönyv. MOL E 23 a. sor. 1664. 03. 24.

128 Bélaváry Miklós Magyar Kamarának. Kassa, 1662. 04. 18. MOL E 23 a. sor. 1662. 04.28. melléklete.

*tudgiuk ha magunkat tarcsuké vagy lovainkra kölcsük.*¹²⁹ A ló a posták esetében gyakorlatilag a működőképesség feltétele volt, a postaállomások általában csak 2 lovat tudtak eltartani, így nem véletlen, hogy egy-egy ló elvesztése nagy kárt jelentett számukra.¹³⁰ A lóhiány ráadásul állandó összeütközési pontot jelentett a katonasággal is, melynek működéséhez szintén nélkülözhetetlen volt a ló, ahogy erre Palánky Mihály, tokaji postamester levele utal: „*az Mostani haboru üdökre nézve ... mivel gyakorta mind az Posta lovakat elvonják.*”¹³¹ A posta hazánkban is foglalkozott privát levelek szállításával, Sós Gábor, kassai postamester ugyanakkor kifogásolta, hogy a katonák „*csak magok Privatumjaertis fárasztottak az szegény postakat,*” és utalt arra is a kamarához írott levelében, hogy a lovakat túlterhelték („*nagy suljos terheket kötözvén nyomorult postalovakra*”), mind pedig a postilionokat túlzott teljesítményre kényszerítették.¹³² Továbbá jelezte azt is, hogy nem riadtak vissza a kegyetlenségtől sem, amikor ugyanis egyszerre két hivatalnok is érkezett, az egyik Wolfgang Friedrich Cob vezérőrnagy, a másik pedig az udvar követe, s mindketten igénybe akarták venni a posta szolgáltatását, Cob követe „*gladio innabatur nisi ipsus prius expediret.*”¹³³ Úgy tűnik tehát, hogy a posta nem tudta egyszerre kielégíteni a hivatali, a katonai, a polgári, a magáncélokot, ahogy a korábbiakban láttuk az 1664. év egyértelműen meghaladta a postarendszer terhelhetőségét, s a német katonák kegyetlenkedésére vonatkozó megállapítások hátterében felvethető talán az, hogy ők a postaszolgálat náluk megszokott rendjét, hatékonyságát várták volna el.

129 Budai János, Posony Jakab Szepesi Kamarának. Kassa, 1664. 03. 24.; További fizetési zavarokra: Tallyai, Vilmanyi és Szinai Postaknak alazatos Supplicatioja az Nemes Camaranak. 1664.04.03. MOL E 23 a. sor. 1664. 04. 03. mellékletei.

130 Haray István késlekedését így magyarázta: „*igen szép paripám az nagy hőségben meghala.*” Haray István Szepesi Kamarának. Tokaj, 1661. 08. 11. MOL E 23 a. sor. 1661.08. 11. melléklete.; „... *az levelek el küldésére semmi haladékat nem tőtt á dologban, sőt magh fogyatkozvan néha az ló dolgából, sirvais kért lattam lovat masoktul, hogy ily fogyatkozásaban legyenek segítséggel, és valahogy tehette szerét, de éjel napplis el küldette az leveleket mindenüvé.*” Balogh Gáspár vallomása Palánky Mihály postamesteréről. MOL E 23 a. sor. 1664. 03. 24. További példa: MOL E 23 a. sor. 1658.03. 29. melléklete.; A korszak lóhiányára, a ló értékére: R. Várkonyi, 2001. 53. p.

131 Palánky Mihály a Szepesi Kamarának. Kassa, 1663. 06. 21. MOL E 23 a. sor. 1663.06. 23. melléklete.

132 Sós Gábor a Magyar Kamarának. Kassa, 1664. 05. 17. MOL E 23 a. sor. 1664. 05. 24. melléklete.

133 Sós Gábor elleni panaszokról jegyzőkönyv: Bélaváry Miklós Magyar Kamarának. Kassa, 1664. 02. 27. MOL E 23 a. sor. 1664. 02. 27. melléklete.

A postahálózat használatával szembeni véleményként merült fel a posták kémtevékenysége, Munkás szerint a postamesterek kötelessége volt, hogy a pénzügyeket, hadsereget érintő kérdésekben tájékoztassák a bécsi udvart.¹³⁴ Angarani Tamás főpostamester (1645–1657) menesztését hiába érte el Wesselényi Ferenc, ő végül az udvartól jutalmat kapott, melyben szerepet játszott a magyar elit megfigyelése során kifejtett tevékenysége.¹³⁵ A Szepesi Kamarához intézett postamesteri levelekből megállapítható, hogy a postamesterek az információszerezésben fontos szerepet játszottak,¹³⁶ s a Bogdányi János postamester által használt megfogalmazás, miszerint „*akarom kötelességem szerént értésére adnom az Nemes Kamarának*”¹³⁷ ennek meglehetősen elterjedt gyakorlatát jelezheti, s a módszerek erősen kifogásolhatónak tűnnek: „*Ez órában érkezvén Erdélyi Fejedelem Apafi Mihály levele, melliet magam látván, megh olvastam Ezeket penig az Tekentetes Camara ugi observallia, hogy Appafi Mihali ezt iria, hogy az ő leveleivel conte procedallianak valami modon ki ne tudodgiek, hogi ő tőle kelnek az hírek.*”¹³⁸ Sós Gábor hivatali pályája jól példázza az elmondottakat. Sóst 1648-ban nevezték ki kassai postamesternek,¹³⁹ mely hivatal rangját jelzi, hogy magasabb fizetéssel járt, mint a többi postamesterség,¹⁴⁰ Szatmárig tartozott alá a postaútvonalnak a felügyelete.¹⁴¹ Működése ellen azonban nemcsak 1664-ben, a fentebb idézett panaszok érkeztek, hanem 1657-ben is szigorúan megintette a kamara, mert II. Rákóczi György leveleit nem továbbította elég gyorsan, s Mosdóssy Imre és Podbellányi Mihály kamarai tanácsosok utaltak arra, hogy ha „*ezek a fogyatkozások Cancellarius Urnak eő Nghanak füleiben vannak, s mihellyen megh egy panasz érj Kegyel-*

134 *Munkás*, 1911. 98–99. p.

135 *Hennyei*, 1926. 191. p.

136 Haray István Szepesi Kamarának. Tokaj, 1659. 12. 05. MOL E 23. a. sor. 1659. 12. 06. melléklete.; Balassy Sámuel Szepesi Kamarának. Kálló, 1661. 03. 06. MOL E 23 a. sor. 1661. 03. 14. melléklete.

137 Bogdányi János Szepesi Kamarának. Tokaj, 1663. 07. 01. MOL E 23 a. sor. 1663. 07. 04. melléklete.

138 Bogdányi János Szepesi Kamarának. Szatmár, 1663. 06. 18. MOL E 23 a. sor. 1663. 06. 23. melléklete.

139 Kassa, 1648. 11. 07. MOL E 210 Post. Nr. 79.

140 A tokaji 336, a lőcsei 384, ő pedig 648 forint fizetést kapot. Szepesi Kamara havi elszámolása alapján. MOL E 23 a. sor. 1651. 12. 03.; az 1656–1659 közötti években az eperjesi postamester 456 forintos éves fizetésével szemben a kassai postamester 792 forintot kapott. *Oross*, 2008. 145–152.

141 Vas Márton Magyar Kamarának. Kassa, 1660. 08. 16. MOL E 23 a. sor. 1660.08. 16., Vas Márton Magyar Kamarának. Kassa, 1661. 07. 21. MOL E 23 a. sor. 1661. 07. 21.

medet, eő Főlgheinekis tudtara lészen, inconvenientiák érik Kegyelmedet, ”¹⁴² ugyanakkor Szelepcsényi György kancellár levelében utalt ugyan rá, hogy „az méltóságos Erdélyi Feiedelemtul vagy Patakrul azokat sine omni mora ide feől dirigaltassa, ” azonban fő követelése az, hogy „gyakor jrasival es fellyl premittalt állapotoknak informatiojval” lássa el,¹⁴³ vagyis feltételezhető, hogy az információszerzés során betöltött szerepét fontosabbnak ítéltette meg, mint az információ-továbbító funkcióját. A posták információszerző tevékenysége miatt nemcsak a szűk elit,¹⁴⁴ hanem a köznemesi rétegek is igyekeztek kerülni a posta használatát.¹⁴⁵ Egy 1664-ből fennmaradt kamarai kihallgatási jegyzőkönyv rávilágít arra is, hogy a postaszolgáltatás esetén a levéltovábbítás felelőssége több ember között megosztott: a kamara Wesselényi Ferenc nádor lőcsei gyűlésre hívó levelének továbbításában való késlekedés miatt nemcsak Palánky Mihály tokaji postamestert, hanem a postalegényt, Patonay István is kihallgatta, aki viszont a harmincados deákra igyekezett hátrítani a felelősséget.¹⁴⁶

„Mikor ki idegen ember jön az Úrhoz, akárminemű renden levő is, meglátva ez alkalmatosságot ő közülik az, ki akkor az Úr ajtaja előtt leszen, mondja be, s az szerint, ha valahonnet levelet hozanak is, szorgalmazza az szemelételt is” — olvasható Esterházy Miklós udvari rendtartásában,¹⁴⁷ nem elégedett meg a hozott levéllel hírtartalmával, további információkat igyekezett nyerni, vagyis a futárrendszer egyszerre teremtett lehetőséget az információszerzésre és információtovábbí-

142 Mosdóssy Imre, Podbellányi Mihály Sós Gábornak. Kassa, 1658. 03. 29. MOL E 23 a. sor. 1658. 03. 29.

143 Szelepcsényi György Sós Gábornak. Pozsony, 1658. 03. 05. MOL E 23 a. sor. 1658.03. 29. melléklete.

144 „ha kegyelmed nékem valamit parantsol, ugyan tsak leuelit az Szathmari postára ne addgya, mert az mint Apám Vramnakis irtam, valami leuelet minap Kaszony Vram io ghondviselese által el foghtak.” Behtlen Miklós Teleki Mihálynak. Murány, 1666. 06. 04. BethLev. 134–135. p.

145 „Irtam azutannis, de nem volt alkalmatossagom, postara nem akaruan biznom leuelemet tudvan azt, hogy az mostani helyzetben szuniogbulis Elefantot csinallyanak az emberek.” Vityédi István Keczer Ambrusnak. Sopron, 1657. 10. 05. MTAK A 3602 440. f.; „Ritkán való irásomrúl panaszalkodik Kegyelmed, az mely ellen még most az elküldésben való bizonytalanság, postára nem öremest adnám levelemet, tudvan azt kegyelmed, mely igen commendatus legyek én az embereknél, az mint maga is emlékezett Kegyelmed némely nem jó akaróimrúl, kiknél áldozat volna az én személyem veszedelme, s azért nem irok.” Vityédi István Keczer Ambrusnak. Sopron, 1657. 10. 29. VitLev., 16. 75. p.

146 Kamarai jegyzőkönyv. MOL E 23 a. sor. 1664. 03. 24.

147 Udvrénd., 2001. 88. p. Hasonló: „Ez órában tére meg nyavalyás Keczer uram, s megadá az Nagyságod levelét, szóval is relatiót tón, miben maradtott légyen az dolog” Thőköly István Wesselényi Ferencnek. Szentmiklós, 1659.07.26. ThőkLev. 245–246. p.

tásra. A rendtartás következő pontja is tanulságos: „*Ha mit az úr házában hallanak, azt ki ne vigyék, és asztalon és egyebütt is az bejárók leveleket senki közülök megolvasni ne merészkedjen igen nagy, erős büntetés alatt,*”¹⁴⁸ ezzel szemben a posták kémtevékenységére utaló jeleket az előzőekben vázoltam. Az információvédelemnek a kiemelt szerepét húzza alá Rhédei László levele is, „*meghiít szolgáltnak, ki többire gyermekségétől fogvást magam körül inasul szolgálvan, ... ezért Kegyelmed, amit leveleiben meg nem írhat, bátran bizvást megnevezheti,*”¹⁴⁹ továbbá a rejtjelezés hazánkban kiterjedt gyakorlata.¹⁵⁰ Az információvédelemnek az Európáinál fontosabb szerepének háttérében „az önálló államiság hiányát, ugyanakkor az országegyesítés soha fel nem adott elképzelését, az ország megőrzését, törököket kiűző háborúról szőtt terveket” vélte felfedezni R. Várkonyi Ágnes.¹⁵¹ Nem lehetett mellékes az sem, hogy az információtovábbítás e formája, bármennyire archaikusnak tűnik is, az információvédelem mellett biztosíthatta a személyes kontaktus révén véleményformálás, a közvélemény-építés lehetőségét.¹⁵² A futárszolgálat fennmaradásával kapcsolatban érdemes utalni annak társadalmi gyökerére, a korszakban hazánkban továbbra is virágzó familiaritás intézményére, a főurak számára rentábilis megoldásnak tűnhetett az, hogy a közelükben lévő nemesekkel küldjék el levelüket. A XVII. század második felében formálódott már egy praktikus ismereteket megszerző, értelmiségi elit,¹⁵³ ám ők továbbra is őrizték a főnemesi udvarokhoz kötődő, személyes kapcsolatrendszer iránti igényüket.¹⁵⁴

3.4. Kitekintés

Az információtovábbítás sebessége hazánkban 1–2,5 km/h között maradt, amely a középkori viszonyokat idézte. A felvetett szempontokkal kapcsolatban az elemzés nyomán megállapítható, hogy a táj hatása sem negligálható, de az időjárás tényező mindenképpen figyelembe veendő, ugyanakkor láttuk annak a példáját is, hogy az emberi tényező miként igyekszik csökkenteni ezek hatását. A postaszolgáltatás előnyei ellenére a futárszolgálat hangsúlyos szerepe megmaradt, ebben szerepet

148 Udvrénd., 2001. 88. p.

149 Rhédei László Bethlen Jánosnak. Huszt, 1660. 09. 11. RhédLev. 114. p.

150 Révay, 1978., R. Várkonyi, 1987., R. Várkonyi, 1999/1. 22–30. p.

151 R. Várkonyi, 1999/1. 22. p.

152 R. Várkonyi, 1988. 162–163. p.

153 Péter, 1984. 21–31. p., R. Várkonyi, 1984. 54–81. p.

154 Koltai, 2001. 26. p.

kaphatott az, hogy a posta az aktuálpolitikai kihívásnak nem tudott megfelelni, s a futárszolgálat javára írhatók a XVII. századi magyar elit számára kiemelten fontos információszerzés, információvédelem szempontjai is. Ezek a keretfeltételek a továbbiakban lehetőséget teremthetnek különböző esetek vizsgálatához, egyes társadalmi csoportok, egyének mozgásterének feltérképezéséhez, hogy mennyiben igazodnak a keretfeltételekhez, és mennyiben, milyen okokból lépik át azokat.

Kiadatlan források

MOL	Magyar Országos Levéltár
E 23	Magyar Kamara regisztratórája, Litterae Camerae Scepusiensis
E 185	Magyar Kamara Archívuma, Archivum familiae Nádasdy
E 199	Magyar Kamara Archívuma, Archivum familiae Wesselényi
E 210 Post.	Magyar Kamara Archívuma, Miscellanea, Postalia sorozat
P 497	Mednyánszky család
MTAK	Magyar Tudományos Akadémia, Kézirattár
A 3602	MTAK Filmtár, Vitnyédy István leveleskönyve. 1647–1664. I. köt.
A 3603	MTAK Filmtár, Vitnyédy István leveleskönyve. 1647–1664. II. köt. ¹⁵⁵

Kiadott források

ApNap.	I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedeledmek naplója az 1632–1694. évekről. Kiad.: Tóth Ernő. In: Erdélyi Múzeum 17. (1900) 82–93. p., 142–155. p., 214–211. p., 270–281. p., 325–335. p.
<i>Apor</i> , 1978	<i>Apor Péter</i> : Metamorphosis Transylvaniae. Szerk.: Kócziány László. Bukarest, 1978.

155 A Fabó által közölt válogatás a leveleket nem közli teljes terjedelmében, ezért a mikrofilmet használtam, de jelzem a Fabó-kiadást is.

- BatNap. „Vitéz-e avagy ájtatos?” I. Batthyány Ádám sajátkezű bűnlajstroma s némely fontos kicsiség. Szerk.: Szilasi László. Szeged, 1989. (Peregrinatio Hungarorum 3.)
- Bethlen*, 1980 *Bethlen Miklós* élete leírása magától. In: Kemény János és Bethlen Miklós művei. Szerk.: V. Windisch Éva. Bp., 1980. 399–1242. p.
- Cselebi*, 1985 *Cselebi, Evlia*: Török világotutazó leírásai. Szerk.: Fodor Pál. Bp., 1985.
- EOE. 1886/
1887/1888 Erdélyi országgyűlési emlékek, történeti bevezetésekkel. Szerk. Szilágyi Sándor. 1649–1658. 11. köt. Bp., 1886.; 1658–1661. 12. köt. Bp., 1887.; 1661–1664. 13. köt. Bp., 1888.
- Flugblätter 1980/
1987/1989 Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts. Die Sammlung der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel. II. Historica. Hrsg.: Harms, Wolfgang–Schilling, Michael–Wang, Andreas. München, 1980.
III. Theologica. Quodlibetica. Hrsg.: Harms, Wolfgang–Schilling, Michael–Juergens, Albrecht–Timmermann, Waltraud. Tübingen, 1989.
IV. Die Sammlungen der Hessischen Landes und Hochschulbibliothek in Darmstadt. Hrsg.: Harms, Wolfgang–Kemp, Cornelia. Tübingen, 1987.
- Időjárás, 1962 Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig. Szerk.: Réthly Antal. Bp., 1962.
- KeczNap. Lipóczi Keczer Ambrus naplója. 1663–1669. Kiad.: Tasnádi Nagy Gyula. In: Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból. Bp., 1894. (Monumenta Hungariae Historica II. 33.) 81–421. p.
- Lipszky*, 2002 *Lipszky János*: Magyar Királyság és társországai térképe és névtára, 1804–1810. Bp., 2005. Arcanum-DVD.
- MTvtár., 1900 Magyar törvénytár. 1608–1657. évi törvénycikkek. Szerk.: Márkus Dezső. Bp., 1900.

- Nádasdy, 1880 Nádasdy és Wesselényi levelezéseiből a 17. század közepén. Kiad.: Mednyánszky Dénes. In: Történelmi Tár 28. (1880) 209–230. p.
- NemNap. Hidvégi id. Nemes János naplója az 1651–1686. évekről. Köz-
zéteszi: Tóth Ernő. In: Történelmi Tár 50. (1902) 231–263. p.,
375–411. p., 528–574. p.
- PálLev. Pálffy Pál nádor levelei, 1644–1653. Pálffy Pál levelei Bat-
thyány Ádámmal és Borbálához. Szerk.: S. Lauter Éva. Bp.,
1989. (Régi magyar történelmi források 1.)
- Pest-Pilis-Solt jkv., 1983 Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek
regesztái (1638–1711). 1638–1644, 1656–1665. I. köt. Kiad.:
Borosy András. Bp., 1983.
- Postarendtartás,
1897 Erdélyi postarendtartás, 1634. Közli: B. In: Magyar Gazda-
ságtörténelmi Szemle 4. (1897) 262–265.
- RákGyLev. A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. Szerk.
Szilágyi Sándor. Bp., 1875. (Monumenta Hungariae Historica
I. 24.)
- RákNap. Rákóczi László naplója. Kiad.: Horn Ildikó. Bp., 1990. (Ma-
gyar hírmondó)
- RhédLev. Rhédei László történeti maradványai (1658–1663). Kiad.:
Nagy Iván. In: Történelmi Tár 17. (1871)
- RhédNap. Gróf Rhédei László naplója. Kiad.: Vass József. In: Történel-
mi Tár 1. (1855). 213–234. p.
- TelLev. 1905/
1906/1907 Teleki Mihály levelezése. Szerk.: Gergely Sámuel. I. köt.
1656–1660. Bp., 1905., II. köt. 1661–1664. Bp., 1906., III.
köt. 1664–1666. Bp., 1907.
- ThökLev. Theököly István levelezőkönyve (1657–1666). Kiad.: [Szi-
lágy]I. [Sándor]. In: Történelmi Tár 44. (1896) 194–366. p.
- UdvRend., 2001 Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek, 1617–
1708. Szerk.: Koltai András. Bp., 2001. (Millenniumi ma-
gyar történelem. Források.)

- Vas jkv., 1992 Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. II. köt. 1601–1620, 1631–1641. Kiad. Tóth Péter. Szombathely, 1992. (Vas megyei levéltári füzetek 5.)
- VitLev. 15/16. Vitnyédi István levelei (1652–1664). Kiad.: Fabó András. In: Történelmi Tár 15. (1871), 16. (1871)
- Zala jkv. 1989/1996 Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. I. 1555–1609. Kiad.: Bilkei Irén–Turbuly Éva. Zalaegerszeg, 1989. II. 1611–1655. Kiad.: Turbuly Éva. Zalaegerszeg, 1996.
- ZrínLev. Zrínyi Miklós Összes Művei. Szerk.: Kovács Sándor Iván. Bp., 2003.

Felhasznált irodalom

- Ágoston*, 2005 *Ágoston Gábor*: Birodalom és információ: Konstantinápoly, mint a koraújkor Európa információs központja. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk.: Hausner Gábor. Bp., 2005. 31–60. p.
- Angelusz*, 1985 *Angelusz Róbert*: Kommunikáló társadalom. Bp., 1985.
- Bán*, 1997 *Bán Péter*: Miskolc város 17. század végi számadásainak forrásértéke. In: Híd századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára. Szerk.: Hanák Péter–Nagy Mariann. Pécs, 1997. 107–124. p.
- Barbarics*, 2000 *Barbarics Zsuzsanna*: „Türck ist mein Nahm in allen Landen” Művészet, propaganda és a változó törökkép a Német-római Birodalomban a XVII. század végén. In: Hadtörténeti Közlemények 113. (2000) 2. sz. 329–375. p.
- Barbarics*, 2004 *Barbarics Zsuzsa*: Kéziratok Neue Zeitung-gyűjtemények a Habsburgok közép-európai tartományjaiban. In: Századok 138. (2004) 5. sz. 1255–1273. p.
- Barudia*, 1989 *Barudia, Günter*: Zu treuen Händen. Schwedens Postwesen im Deutschen Krieg, 1618–1648. Ein Beitrag. In: Deutsche Postgeschichte. Hrsg.: Lotz, Wolfgang. Berlin, 1989. 67–76. p.

- Begann, 2005 *Schulze Winfried–Werner Faulstich, Werner–Giesecke, Michael–Burkhardt, Johannes–Gersmann, Gudrun*: Beginn die Neuzeit mit dem Buchdruck? Ist die ära der Typographie im Zeitalter der digitalen Medien endgültig vorbei? Podiumdiskussion unter der Leitung von Winfried Schulze. In: *Kommunikation*, 2005. 11–38. p.
- Behringer, 2003 *Behringer, Wolfgang*: Im Zeichen des Merkur. Reichspost und Kommunikationsrevolution in der Frühen Neuzeit. Göttingen 2003. Vandenhoeck & Ruprecht. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte in Göttingen Band 189.)
- Behringer, 2005 *Behringer, Wolfgang*: „Von der Gutenberg-Galaxis zur Taxis-Galaxis”. Die Kommunikationsrevolution — ein Konzept zum besseren Verständnis der Frühen Neuzeit. In: *Kommunikation*, 2005. 39–55. p.
- Benda, 2005 *Benda Borbála*: Étkezési szokások a 17. századi magyar főúri udvarokban. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16-17. században*. Szerk.: G. Etényi Nóra–Horn Ildikó. Bp., 2005. 491–507. p.
- Bene, 1996 *Bene Sándor*: A hír és közvélemény koncepciójának formálódása Zrínyi Miklós műveiben. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 100. (1996) 4. sz. 369–394. p.
- Bene, 1999 *Bene Sándor*: *Theatrum politicum*. Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban. Debrecen, 1999. (Csokonai Könyvtár 19.)
- Besse, 2002 *Besse, Jean-Marc*: *Ortelius Theatruma*. In: *Tér és történelem. Előadások az Atelier-ben*. Szerk.: Benda Gyula–Szekeeres András. Bp., 2002. 111–148. p.
- Blühm, 1977 *Blühm, Elger*: Fragen zum Thema Zeitung und Gesellschaft im 17. Jahrhundert. In: *Presse und Geschichte. Beiträge zum historischen Kommunikationsforschung*. Hrsg.: Uő. München, 1977. (Studien zur Publizistik. Dokumentation.) 54–70. p.
- Bogdán, 1990 *Bogdán István*: Magyarországi hossz- és földmértékek. 1601–1874. Bp., 1990. (MOL kiadványai, IV. Levéltartan és történeti forrástudományok 6.)

- Brázdil*, 2003 *Brázdil, Rüdolf*: Historical Climatology and its progress after 1990. In: *People and Nature in Historical Perspective*. Ed.: Laszlovszky, József–Szabó, Péter. Bp., 2003. 197–227. p.
- Briggs–Burk*, 2004 *Briggs, Asa–Burk, Peter*: A média társadalomtörténete. Gutenbergtől az internetig. Bp., 2004.
- Csukovits*, 1992 *Csukovits Enikő*: Órahasználat a középkori Magyarországon. In: *Történelmi Szemle* 34. (1992) 3–4. sz. 153–172. p.
- Dallmeier*, 1982 *Dallmeier, Martin*: Die Funktion der Reichpost für den Hof und die Öffentlichkeit. In: *Hof, Stadt und Gesellschaft der Literatur des 17. Jahrhundert*. Hrsg.: Blühm, Elger–Garber, Jörn. II. köt. Hamburg, 1982. (Wolfenbütteler Arbeiten zur Barockforschung 8.) 589–595. p.
- Dallmeier*, 1989 *Dallmeier, Martin*: Poststreit im Alten Reich. Konflikte zwischen Preussen und der Reichpost. In: *Deutsche Postgeschichte. Essays und Bilder*. Hrsg.: Lotz, Wolfgang. Berlin, 1989. 77–104. p.
- Deák*, 2002 *Deák Antal András*: Korok és mocsarak. In: *A táj változása a Kárpát-medencében. Az épített környezet változása. A Szent István Egyetemen Gödöllőn 2002. július 2–4. között tartott tudományos konferencia kiadványa*. Szerk.: Füleky György. Gödöllő, 2002. 146–150. p.
- Ember*, 1946 *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp., 1946. (MOL kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 1.)
- G. Etényi*, 2003 *G. Etényi Nóra*: Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban. Bp., 2003.
- Faragó*, 1999 *Faragó Tamás*: A házasságkötés kalendárium a 18. században. Adalékok a magyar társadalom időszemléletének változásához. In: *Tér és idő — család és történelem. Társadalomtörténeti tanulmányok 1976–1992*. Szerk.: Faragó Tamás. Miskolc, 1999. 34–62. p.

- Faulstich*, 1998 *Faulstich, Werner*: Medien zwischen Herrschaft und Revolte: die Medienkultur der frühen Neuzeit (1400–1700). Göttingen, 1998. Vandenhoeck und Ruprecht. (Die Geschichte der Medien 3.)
- Gecsényi*, 2008 *Gecsényi Lajos*: Bécs és Magyarország kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a 16-17. század fordulóján. In: *Uő.*: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Győr, 2008. 271–288. p.
- Giró-Szász*, 1999 *Giró-Szász András*: A hír és az információ útja a Mohács utáni Magyarországról V. Károly udvarába 1526–1532 között. In: *Információáramlás*, 1999. 243–255. p.
- Habermas*, 1993 *Habermas, Jürgen*: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban Bp., 1993. (Századvég könyvtár. Szociológia.)
- Hanzély*, 1960 *Hanzély János*: Magyarország közútjainak története. Bp., 1960. Útügyi Kutató Intézet 14. sz.
- Heil*, 2005 *Heil, Dietmar*: Der Reichstag des 16. Jahrhunderts als politisches Kommunikationszentrum. In: *Kommunikation*, 2005. 249–266. p.
- Hennyey*, 1926 *Hennyey Vilmos*: A magyar posta története. Bp., 1926.
- Hiller*, 1992 *Hiller István*: Palatin Nikolaus Esterházy. Die ungarische Rolle in der Habsburger diplomatie 1625 bis 1645. Wien-Köln-Weimar, 1992. (Esterhazy-Studien 1.)
- Horváth*, 2009 *Horváth Hajnalka*: A köznemesiség szerepe a kora újkori információáramlásban. ELTE-BTK szakdolgozat, Bp., 2009.
- Hrenkó-Papp-Váry*, 1990 *Hrenkó Pál – Papp-Váry Árpád*: Magyarország régi térképeken. Bp., 1990.
- Információáramlás*, 1999. *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*. Szerk.: Berecz Mátyás–Petercsák Tivadar. Eger, 1999. (Studia Agriensia 20.)
- Kamody*, 1985 *Kamody Miklós*: Észak-Magyarország hírközlésének története. Miskolc, 1985. (Borsodi monográfiák 22.)

- Kamody*, 1999 *Kamody Miklós*: Hírközlés, levelezés a török hódoltság idején. In: *Információáramlás*, 1999. 65–81. p.
- Karnehm*, 2005 *Karnehm, Christl*: Das Korrespondenznetz Hans Fuggers (1531–1598). In: *Kommunikation*, 2005. 301–312. p.
- Z. Karvalics*, 1996 *Z. Karvalics László*: Az információtörténeti gondolkodás ágazatai, kiindulópontjai és kezdetei. In: *Világtörténet* 18. (1996) 3–4. ősz–tél sz. 10–25. p.
- Z. Karvalics*, 2003 *Z. Karvalics László*: Kvantifikálásra fel! Hogyan és mit mérjünk az információval kapcsolatban, ha egyáltalán mérhető, –avagy a fűszálak dialektikája. In: *Uő.*: Információ, társadalom, történelem. Válogatott írások. Bp., 2003. 39–48. p.
- Z. Karvalics*, 2004 *Z. Karvalics László*: Előszó. In: *Információáramlás a kora újkorban*. Szerk.: Uő.–Kis Károly, Bp., 2004. Gondolat – Infonia. (Információtörténelem)
- Z. Karvalics*, 2007 *Z. Karvalics László*: Ősi utak – új szemmel. In: *Végtelen utazás... Utak térben és időben*. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban. 2007. október 6–2008. január 6. Szerk.: Hoppál Éva Bp., 2007. 10–13. p.
- Kenyeres*, 1999 *Kenyeres István*: A királyi posta a 16. században. Paar Péter pozsonyi postamester számadásai alapján. In: *Információáramlás*, 1999. 107–115. p.
- Koltai*, 2001 *Koltai András*: Előszó. In: *Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek, 1617-1708*. Szerk.: Koltai András. Bp., 2001. (Millenniumi magyar történelem. Források) 7–57. p.
- Kommunikation*, 2005 *Kommunikation und Medien in der Frühen Neuzeit*. Hrsg.: Burkhardt, Johannes–Werkstetter, Christine. München, 2005. Oldenbourg. (Historische Zeitschrift 41.)
- Kremer*, 2005 *Kremer, Karl Heinz*: Johann von den Birghden 1582–1645. Kaiserlicher und königlich-schewischer Postmeister zu Frankfurt am Main. Lumiere, Bremen, 2005. (Presse und Geschichte – Neue Beiträge 15.)
- Lázár*, 2001 *Lázár Judit*: A kommunikáció tudománya. Bp., 2001.

- Le Goff*, 1982 *Le Goff, Jacques*: Merchant's Time and Church's Time in the Middle Ages. In: *Uő.*: Time, work & culture in the Middle Ages. Chicago–London, 1982. 29–41. p.
- Lukács*, 1995 *Lukács Zs. Tibor*: Propaganda és közvélemény kutathatósága a történettudományban. In: *Aetas* 10. (1995) 1–2. sz. 171–178. p.
- Maulshaugen*, 2005 *Maulshaugen, Franz*: Netzwerke des Nachrichtenaustauschs. Für einen Paradigmenwechsel in der Erforschung der 'neuen Zeitungen.' In: *Kommunikation*, 2005. 409–426. p.
- McLuhan*, 2001 *McLuhan, Marshall*: A Gutenberg-galaxis a tipográfiai ember létrejötté. Bp., 2001.
- Munkás*, 1911 *Munkás László*: A királyi magyar posta története, 1528–1715. Eredeti levéltári okmányok alapján. Bp., 1911.
- Musset*, 2002 *Musset, Alain*: Történeti földrajz. Történeti tudomány. In: Tér és történelem. Előadások az Atelier-ben. Szerk.: Benda Gyula–Szekeres András. Bp., 2002. (Atelier füzetek 4.) 39–64. p.
- [*H.*] *Németh*, 1999 [*H.*] *Németh István*: Információszerzés és hírközlés a felső-magyarországi városokban. In: *Információáramlás*, 1999. 17–27. p.
- H. Németh*, 2004 *H. Németh István*: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16-17. századi Magyarországon (A felső-magyarországi városszövetség) I-II. Bp., 2004. (Doktori mestermunkák) 193–211. p.
- North*, 2005 *North, Michael*: Das Reich als kommunikative Einheit. In: *Kommunikation*, 2005. 237–248. p.
- Novák*, 2003 *Novák Veronika*: Információs fordulat a történetírásban? (konferenciabeszámoló). In: *Klió* 12. (2003) 1. sz. 26–32. p.
- Novák*, 2007 *Novák Veronika*: Hírek, hatalom, társadalom. Információáramlás Párizsban a középkor végén. Bp., 2007. (Információtörténelem)
- Gross*, 2008 *Gross András*: A Szepesi Kamara, a Habsburg-pénzügyigazgatás és katonai kiadások a XVII. század második felében In: *Fons* 15. (2008) 2. sz. 197–270.

- Pálffy*, 1999 *Pálffy Géza*: Hírszerzés és hírközlés a törökkori Magyarországon. In: *Információáramlás*, 1999. 33–63. p.
- Péter*, 1984 *Péter Katalin*: Az értelmiség és a 17. század közepének politikai mozgalmái. In: *A magyarországi értelmiség a 17-18. században*. Szerk.: Zombori István. Bp., 1984. 21–31. p.
- Pfister–Schüle*, 1992 *Pfister, Christian–Schüle, Hannes*: Euro-Climhist – outlines of a Multi Proxi Data Base for investigating the climate of Europe over the last centuries. In: *Europaen climate reconstructed from documentary data: methods and results*. Ed.: Frenzel, Burkhard–Pfister, Christian. Stuttgart, 1992. 211–218. p.
- Rácz*, 1993 *Rácz Lajos*: Éghajlati változások a középkori és a kora újkori Európában. In: *Európa híres kertje. Történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról*. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes–Kósa László. Bp., 1993. 67–85. p.
- Rácz*, 1995 *Rácz Lajos*: A Kárpát-medence éghajlattörténete a kora újkor idején (1490–1800). A környezettörténeti források feldolgozásának módszere. In: *Történelmi Szemle* 37. (1995) 3. sz. 487–507. p.
- Rácz*, 2000 *Rácz Lajos*: Éghajlatváltozások a Kárpát-medencében. In: *Táj és történelem. Tanulmányok a történeti ökológia világából*. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Bp., 2000. 285–304. p.
- Rácz*, 2001 *Rácz, Lajos*: Magyarország éghajlattörténete az újkor idején. Szeged, 2001
- Rácz*, 2003 *Rácz, Lajos*: The climate History of central Europe in the Modern Age. In: *People and Nature in Historical Perspective*. Ed.: Laszlovszky, József–Szabó, Péter. Bp., 2003. 229–245. p.
- Regős*, 1999 *Regős Szilveszter*: A magyarországi közúthálózat fejlődésének története. In: *Válogatott fejezetek a közlekedés történetéből*. Szerk.: Katona Tamás. Bp., 1999. 24–44. p.
- Révay*, 1978 *Révay Zoltán*: Titkosírások. Fejezetek a rejtjelezés történetéből. Bp., 1978.
- Schneider*, 2005 *Schneider, Ute*: Das Buch als Wissensvermittler in der Frühen Neuzeit. In: *Kommunikation*, 2005. 63–78. p.

- Scholz, 2005* *Scholz, Leander*: Zur Mediologie des Buchdrucks. In: Gelehrte Kommunikation. Wissenschaft und Medium zwischen dem 16. und 20. Jahrhundert. Hrsg.: Fohrmann, Jürgen. Wien–Köln–Weimar, 2005. 23–46. p.
- Schwerhoff, 2005* *Schwerhoff, Gerd*: Kommunikationsraum Dorf und Stad. Einleitung. In: Kommunikation, 2005. 137–146. p.
- Szecskő, 1971* *Szecskő Tamás*: Kommunikációs rendszer – köznapi kommunikáció. Bp., 1971. (Szociológiai tanulmányok 11.)
- Szende, 2007* *Szende László*: Utak a középkori Magyarországon. In: Végtelen utazás... Utak térben és időben. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban. 2007. október 6–2008. január 6. Szerk.: Hoppál Éva Bp., 2007. 47–59. p.
- Szőnyi, 1984* *Szőnyi György Endre*: Új föld, új ég. Bp., 1984. Gondolat.
- Takáts, 1900* *Takáts Sándor*: A dunai hajózás a XVI. és XVII. században. In: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 7. (1900) 97–122., 145–176., 193–222., 241–273., 289–319. p.
- Thompson, 1990* *Thompson, Edward P.*: Az idő, munkafegyelem és az ipari kapitalizmus. In: Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok. Szerk.: Gellériné Lázár Márta. Bp., 1990. (Hermész könyvek) 60–105. p.
- Tóth, 1994* *Tóth István György*: Harangkongás és óraketyegés (A parasztok és kismemesek időfogalma a 17-18. században). In: Óra, szablya, nyoszolya. Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17-18. században. Szerk.: Zimányi Vera. Bp., 1994. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 9.) 115–132. p.
- Trócsányi, 1980* *Trócsányi Zsolt*: Erdély központi kormányzata. 1540–1690. Bp., 1980. (MOLkiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 6.)
- Varga, 1981* *Varga J. János*: Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Bp., 1981. (Értekezések a történeti tudományok köréből 94.)
- Varga, 2002* *Varga J. János*: Az „Orta Madzsar” szerepe Perényi Pétertől Thököly Imréig. A nyugati irányú török hódítás metodikájá-

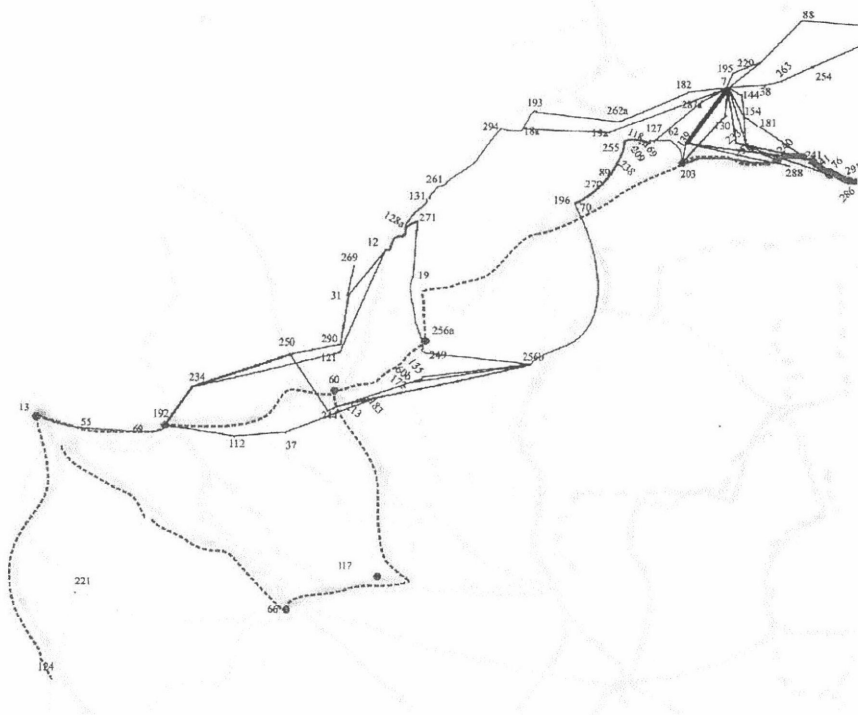
- hoz. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk.: Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György. Bp., 2002. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.) 415–422. p.
- R. Várkonyi, 1984 R. Várkonyi Ágnes: Értelmiség és államhatalom Magyarországon a 17–18. század fordulóján. In: A magyarországi értelmiség a 17–18. században. Szerk.: Zombori István. Bp., 1984. 54–81. p.
- R. Várkonyi, 1987 R. Várkonyi Ágnes: Arejtőzködő Murányi Vénus. Bp., 1987.
- R. Várkonyi, 1988 R. Várkonyi Ágnes: Búcsú és emlékezet.: In: *Uő.*: *Europica varietas – hungarica varietas*. Tanulmányok. Bp., 1994. 158–182. p.
- R. Várkonyi, 1990 R. Várkonyi Ágnes: „Megmaradásunkra való...” In: *Liget* 3. (1990) 79–92. p.
- R. Várkonyi, 1992 R. Várkonyi Ágnes: A megkésettség anatómiája. In: *Uő.*: *Pelikán a fiaival*. Bp., 1992. (Liget könyvek) 303–331. p.
- R. Várkonyi, 1993 R. Várkonyi Ágnes: A legfiatalabb tudomány. In: *Európa híres kertje*. Történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról. Szerk.: *Uő.*–Kósa László. Bp., 1993. 7–23. p.
- R. Várkonyi, 1999/1 R. Várkonyi Ágnes: A tájékoztatás hatalma. In: *Információáramlás*, 1999. 9–31. p.
- R. Várkonyi, 1999/2 R. Várkonyi Ágnes: A történeti ökológia. In: *Uő.*: *Századfordulóink*. Esszék, tanulmányok. Bp., 1999. (Liget könyvek) 105–141. p.
- R. Várkonyi, 2001 R. Várkonyi Ágnes: Ellátás és társadalom. Végvári élelmezés a 16–17. századi Magyarországon. In: *Végvár és ellátás*. Szerk.: Petercsák Tivadar–Berecz Mátyás. Eger, 2001. (*Studia Agriensia* 22.) 9–36. p.
- Várkonyi, 2008 Várkonyi Gábor: A nádor és fejedelem. Gondolatok Wesselényi Ferenc és II. Rákóczi György kapcsolatáról. In: *Portré és imázs*. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Szerk.: G. Etényi Nóra–Horn Ildikó. Bp., 2008. 147–162. p.
- Vásárhelyi, 1959 *Vásárhelyi Boldizsár*: *Közlekedésügy*. Bp., 1959.

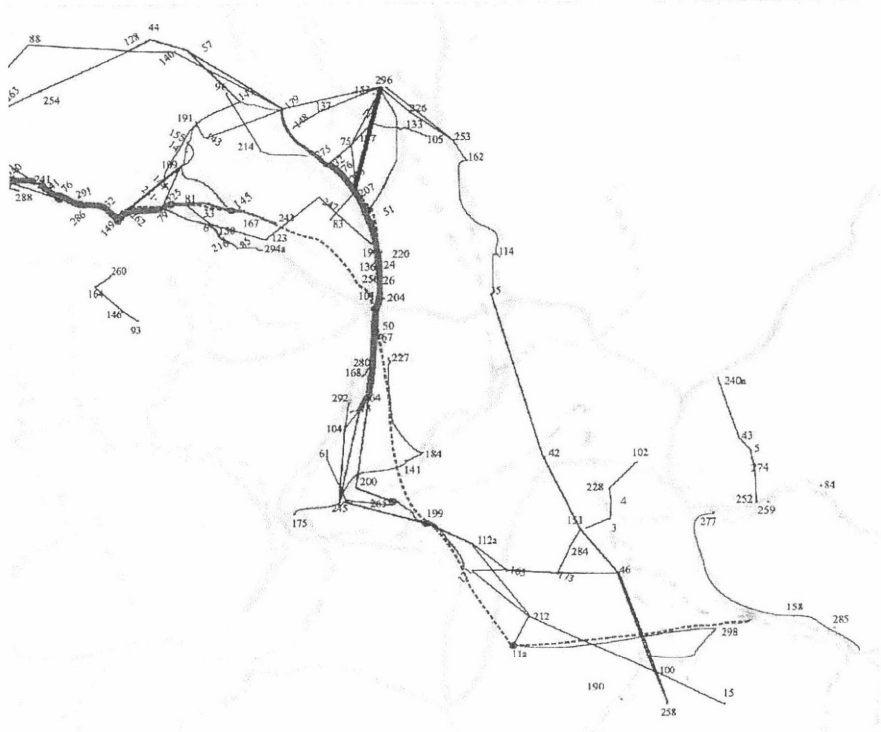
- Winkelbauer*, 2003 *Winkelbauer, Thomas*: Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter. Wien, 2003. (Österreichische Geschichte 6/2.)
- Witthöft*, 1982 *Witthöft, Harald*: Norddeutsche Reiseliteratur des 18. und frühen 19. Jahrhunderts als Quelle für die wirtschafts- und sozialgeschichtliche Forschung. In: Reiseberichte als Quellen europäischer Kulturgeschichte. Aufgaben und Möglichkeiten der historischen Reiseforschung. Hrsg.: Maczak, Antoni–Teuteberg, Hans Jürgen. Wolfenbüttel, 1982. (Wolfenbütteler Forschungen 21.)
- Zimányi*, 1994 *Zimányi Vera*: Néhány szempont az életszínvonal vizsgálatához a 17. századi Magyarországon. In: Óra, szablya, nyosozlya. Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17-18. században. Szerk: Zimányi Vera. Bp., 1994. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 9.) 7–17. p.

Függelék

Térkép

Postautvonal – kereskedelmi út – egyéb út

A térképen feltüntetett települések jegyzéke

3	Apáti, Olcsva-
4	Aranyosi rév
5	Ardányháza
6	Arnutfalva
7	Árva
11	Bártfa
11a	Bátor, Nyír-
12	Beckó
13	Bécs
14	Béla
15	Béltek, Nyír-
19	Biszkup
24	Böki
25	Brassó
26	Budamér
31	Csejte
32	Csorba
33	Csütörtökhely
35	Dereglyő
37	Diószeg
41	Dovaló
42	Döghe
43	Dragabartfalva
44	Dunavicz
46	Ecsed
50	Enyicke
51	Eperjes

55	Fischament
57	Folvárk
60	Gerencsér (Nyitra)
60a	Gerencsér (Pozsony)
61	Golop
62	Gombás
64	Göncz
66	Győr
67	Györke
69	Hainburg
70	Háj
71	Haligócz
73	Hécze
75	Hertnek
76	Hibbe
79	Hoczelec
81	Horka
83	Hrabkó
84	Huszt
85	Igló
88	Jablonka
89	Jahodnik
93	Jolsva
96	Kaménka
100	Károly, Nagy-
101	Kassa
102	Kászony

104	Kér
105	Kerekrét
109	Késmárk
111	Kézd, Szász-
112	Királyfalva
114	Klacsány
117	Komárom, Kis-
118	Konszka
121	Kosztolán
123	Körtvélyes
124	Kőszeg
127	Kravolyavan
128	Krempach
128a	Krivanc
130	Kubin
131	Kubla, Nagy-
133	Kurima
135	Lédec
136	Lemes
137	Lénartfalva
139	Likava
140	Lipník
141	Liszka
143	Lomnica, Holló-
144	Lomnicza, Kakas-
146	Lubenyik
147	Lubló
148	Lubotin
149	Lucsivna
150	Lyétánfalva

151	Mada
153	Makovica
154	Malatina
155	Maldur
158	Medgyes, Aranyos-
162	Minyoc
163	Monostor, Kolos-
164	Murány
165	Napkor
168	Németi, Hidas-
169	Nolcsó
171	Nyíregyháza
172	Nyitra
173	Ófejtő
175	Ónod
179	Palocsa
181	Párisháza
182	Párnicza
183	Pata, Sebes-
184	Patak
190	Piskolt
191	Podolin
192	Pozsony
193	Predmér
195	Priszlop
196	Próna, Tót-
199	Rakamaz
200	Rátka
203	Rosenberg
204	Rozgony

207	Sáros
209	Schavnicza
212	Semjén, Kálló-
213	Sempte
214	Senvicz
216	Smizsány
220	Somos
221	Sopron
225	Svábócz
226	Svidnik
227	Szalánc
228	Szalka, Tisza-
229	Szalnica
233	Szelince
234	Szenc
238	Szentmárton
240	Szentmiklós
240a	Szentmiklós
241	Szentpéter
243	Szepes
244	Szered
245	Szerencs
247	Szinye
249	Szolcsán
250	Szombat, Nagy-
251	Szombathely
252	Szóllós, Nagy-
253	Sztropkó
254	Szuchohora
255	Szucsán

256	Tapolcsány (Sáros)
256a	Tapolcsány (Nyitra)
256b	Tapolcsány, Kis-
258	Tasnád
259	Tekeháza
260	Telgárt
261	Tepla
262	Teplicze (Szepes)
262a	Teplice (Trencsén)
263	Tersztina
265	Tokaj
270	Trebosztó
271	Turna
274	Újfalu
275	Újfalu, Pécs-
277	Újlak, Tisza-
280	Újvár, Aba-
284	Vaja
285	Váralja
286	Vasecz
287a	Velicsna
288	Verbicze
290	Veszele
291	Vichodna
292	Vilmány
294	Viszolaj
294a	Vagondriszely
296	Zboró
298	Zsadány